

Trabzon İlahiyat Dergisi
Trabzon Theology Journal
ISSN 2651-4559 | e-ISSN 2651-4567
TİD, cilt / volume: 6, sayı / issue: 2
(Güz / Autumn 2019): 75 - 115

Kelâmcılara Göre Müteşâbih Âyetlerin Hikmetleri
The Wisdom of the Mutashâbih Verses According to Mutakallimûn

İbrahim Bayram

Dr. Öğr. Üyesi, İbrahim BAYRAM, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Kelâm Anabilim Dalı,
Tokat/Türkiye
Assist. Prof., Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Theology,
Department of Kalam, Tokat/Turkey.
e-mail: ibrahim.bayram@gop.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4752-0447>
DOI: 10.33718/tid.560982

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 6 Mayıs / May 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 27 Haziran / June 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Aralık / December 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: İbrahim Bayram, "Kelâmcılara Göre Müteşâbih Âyetlerin Hikmetleri", *TİD* 6/2 (Güz 2019): 75 - 115

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tid>
mailto: trabzonilahiyatdergisi@gmail.com

Copyright © Published by Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.
Trabzon University, Faculty of Theology,
Trabzon, 61080 Turkey.
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Kelâmcılara Göre Müteşâbih Âyetlerin Hikmetleri

Öz

Tefsir ve usul-i fıkıh gibi alanların dışında kelimelerin de bir mevzu haline gelen muhkem ve müteşâbih, İslam dünyasında farklı boyutlarıyla ele alınan ve çokça tartışılan bir konu olagelmıştır. Kelamcılar bu meseleye daha çok haberi sıfatlar üzerinden dâhil olmuşlar, bu meyanda müteşâbih âyetlerin tarifi ve kapsadığı âyetlerin yanı sıra onların hikmetleri üzerinde de durmuşlardır. Manasının kapalı olduğunda ittifak edilen bu tür âyetlerin hikmeti meselesi incelenirken kimi zaman anlamı bilinen ve bilinmeyen müteşâbih şeklinde bir tasnife başvurulmuş, bazı zamanlarda ise böyle bir taksime ihtiyaç duyulmadan ilgili faydalar ortaya konulmuştur. İlgili âyetlerin tevil edilemeyeceğinden hareketle Selefîyye tarafından daha çok tevakkuf ile sınıanma şeklinde ortaya konulan hikmet ilkesi, onların tevil edilebileceğini düşünen Mu'tezile tarafından ağırlıklı olarak ilme teşvik ve taklidi engelleme faydası üzerinden ele alınmıştır. Bu konuda Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye fırkaları ise orta bir yol takip etmişler ve her iki türden müteşâbih âyetlerin bulunmasından hareketle duruma göre değişen bir hikmet manzumesi sunmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: *Kelam, Müteşâbih, Hikmet, Selefîyye, Mu'tezile, Eş'ariyye, Mâtürîdiyye.*

The Wisdom of the Mutashâbih Verses According to Mutakallimûn

Abstract

The muhkam and mutashâbih, which have become a subject of the science of kalam as well as the fields such as tafsir and usul al-fiqh, have been a subject that has been examined in different dimensions and discussed extensively in the Islamic World. Mutakallimûn have been involved in this issue with more through khabarî attributes, in this sense, they have also focused on their wisdom, apart from the description of the mutashâbihs and the verses covered by them. While examining the question of the wisdom of this kind of verses which united in his meaning is hidden, sometimes was resorted to known meaning and unknown mutashâbih in the form of a classification and in some cases, such benefits have been introduced without the need for such a system. Since the verses concerned cannot be interpreted, the principle of wisdom, which is revealed by Salafîyya in the form of testing with silence, was dealt with by the Mu'tazila, who thought that they could be interpreted, mainly through the benefit of promoting knowledge and preventing taqlêd. The Ash'ârîte and Mâtürîdîte sects have followed a middle path on this subject and they have presented a whole of wisdom, which varies according to the situation based on the fact that there are mutashâbih verses of both kinds.

Keywords: *Kalam, Mutashâbih, Wisdom, Salafîyya, Mutazila, Ash'ârîte, Mâtürîdîte.*

Giriş

Usûl-i fıkıh ve tefsir gibi ilimlerin dışında kelimelerin de bir konusuna haline gelen müteşâbih, özellikle haberi sıfatların incelendiği bölümde farklı boyutlarıyla ele alınmış ve hakkında çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Bu izahların bir bölümünü ise müteşâbih âyetlerin hikmeti mevzuu teşkil etmiştir. Konuyla ilgili açıklamaların önemli bir kısmı kimi Kur'ân âyetlerinin muhkem, kimilerinininkinin ise müteşâbih olduğunu bildiren âyetin (Âl-i İmrân 3/7) tefsiri sadedinde dile getirilmiştir. Bununla birlikte işbu mevzu Kâdî Abdülcebbâr (ö. 415/1025) ve Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210) gibi kelâmcıların bu alanda telif ettikleri eserlerinde de kendisine yer bulmuş, ayrıca sadece Kur'an'daki müteşâbih âyetleri inceleyen bazı müstakil çalışmalarda da bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

“İki şeyden birinin aralarındaki benzerlikten ötürü diğerinden ayrılmaması” ve “bir şeyin diğerine benzerliğinden oluşan karışıklık” gibi anlamlarda kullanılan ve “şibh”, “şebih” “şebîh” gibi kelimelerden türeyen müteşâbih kavramı¹, Kur'an'daki kimi âyetlerin durumunu izah için gündeme getirildiğinde; lafız yahut mana yönünden diğer bazı ifadelerle benzerliği nedeniyle tefsirinde müşkil bulunan âyet manasını ifade eder. Fakihlerin “zahiri, ilgili muradı bildirmeyen” anlamı verdikleri müteşâbihin² tam olarak hangi tür âyetleri ihtiva ettiği hususu tartışmalıdır. İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923), bu konuda ileri sürülen görüşleri muhkem ifadelerin anlamlarıyla karşılaştırarak aktarır. Buna göre muhkem, kendisiyle amel edilen, hükmü sabit ve nâsîh pozisyonunda olan âyetler iken; müteşâbih ise kendisiyle amel olunmayan ve mensuh konumunda bulunan ilahi kelimelerin anlamına gelir. İkinci görüşe göre ise muhkem; Allah'ın helal ve haramı beyan eden ifadeleri iken; müteşâbih, lafzî kalıbı değişse bile manası birbirine benzeyen âyetleri ifade eder. Kimilerine göre ise muhkem, bir vecihten başka yoruma ihtimali olmayan kelimeleri; müteşâbih ise çeşitli tefsir ihtimallerini barındıran ifadeleri karşılar. Bazıları ise muhkemi Allah'ın geçmiş resul ve ümmetler hakkında anlattığı tafsilatlı kıssalar; müteşâbihi ise farklı surelerde birbirine benzer ifadelerle

1 Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemaşşerî, *Esâsü'l-belâga*, thk. Muhammed Basil Uyûnü's-sûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1419/1998), 1: 493; Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dımaşk: Dâru'l-Kalem; Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1430/2009), 443.

2 İsfahânî, *Müfredât*, 443.

tekrarlanan kıssalara konu olan âyetler şeklinde değerlendirir. Bunun da kimi zaman lafızların birleşip manaların değişmesi, bazı zamanlarda ise tam aksi yönde lafızların farklılaşıp mananın birleşmesi şeklinde gerçekleştiği belirtilir. Son olarak kimileri ise muhkemi, ulemanın tevilini bilip manası ve tefsirini anladıkları âyet; müteşâbihi ise, kıyamet vakti gibi bilgisi sadece Allah'a ait olan ve kulun malumat edinemeyeceği ifadeler anlamında kullanırlar.³

Hakkında böylesi farklı tanımların yapıldığı müteşâbih âyetler, Râ-gib el-İsfahânî (ö. V/XI. yüzyılın ilk çeyreği) tarafından üç gruba ayrılır. Buna göre müteşâbihlerin ilki, kıyamet vakti, dâbbenin çıkışı ve onun keyfiyeti gibi insanın bilme imkânı olmadığı ifadelerden teşekkül eder. İkincisi ise garib lafızlar ve kapalı hükümler gibi insanın vâkıf olabileceği sahalardan oluşur. Üçüncüsü ise bu iki seçenek arasında gidip gelen ve hakikati ilimde derinleşenlere açık iken diğerlerine kapalı olan bir alanda ortaya çıkar.⁴ Bu tasnif, müteşâbih âyetlerin hikmetleri aktarılırken de gündeme getirilir ve ilgili kısımlara göre söz konusu faydalara atıf yapılır. Nitekim Muhammed Zürkânî (ö. 1367/1948), Kur'an ilimleri alanında kaleme aldığı eserinde müteşâbih âyetlerin hikmetlerine temas ederken, meseleyi manasını sadece Allah'ın bildiği müteşâbih ifadeler ile insanlar tarafından da bilinebilecek olan lafızlar şeklinde ikili bir tasnif üzerinden ele alır ve buna göre ilgili faydaları tespit eder.⁵

Müteşâbih âyetlerin hikmetleri hakkında yapılan açıklamalara, ilgili ilahi kelâmın (Âl-i İmrân 3/7) tefsiri dışında ana konunun (müteşâbih) ele alındığı kimi çalışmalarda bir başlık altında veya bazı meselelerin arasına serpiştirilerek yer verilir. Bu konu özelinde yazılan kimi eserlerde ise ilgili hikmetlere temas edilmez. İkinci tür çalışmalara Ebü'l-Hasen el-Kisâî'nin (ö. 189/805) *Müteşâbihü'l-Kur'an*; Ebü'l-Kasım el-Kirmânî'nin (ö. 505/1110) *el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihî'l-Kur'ân* ve İbn Cemâa'nın (ö. 733/1333) *Keşfü'l-meânî fi'l-müteşâbih mine'l-mesânî* adlı eserlerini örnek vermek mümkündür. Bu teliflerde daha çok Kur'an'da aralarında lafzi benzerliğin olduğu ifadeler ya da müteşâbih âyet kapsamında düşü-

3 Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî, *Câmiü'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân=Tefsirü't-Taberî*, thk. Beşşâr Avvâd Maruf-İsâm Fâris el-Harastânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994), 2: 213-214.

4 İsfahanî, *Müfredât*, 443.

5 Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Matbatu İsa Bâbî el-Halebî, ts.), 2: 282-285.

nülebilecek ilahi kelimeler örnekleri sıralanır.⁶ Birinci tür eserlere ise Muhsin Demirci'nin, *Kur'an'ın Müteşâbihleri Üzerine*; Muhammed Aydın'ın, *Kur'an-ı Kerim'de Lafzî Müteşâbihler*; M. Sait Şimşek'in, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele* ve Abdullah b. Muhammed b. Ahmed et-Tayyar'ın, *el-Âyâtü'l-müteşâbihât* adlı çalışmalarında yer alan ilgili bölümleri örnek vermek mümkündür.⁷ Müteşâbih âyetlerin hikmetleri, alt bir başlık halinde yine kimi tez⁸ makale⁹, bildiri¹⁰ ve özellikle Kur'an ilimleri alanında yazılan bazı eserlerde de inceleme konusu edinilir. Bu son madde özelinde Burhaneddin Zerkeşî'nin (ö. 794/ 1392), *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*; Celâleddin Suyûtî'nin (ö. 911/1505), *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân* ve Muhammed Zürkânî'nin (ö. 1367/1948), *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserlerini örnek vermek mümkündür.¹¹

- 6 Ebü'l-Hasan Ali b. Hamza b. Abdullah Kisâî, *Müteşâbihü'l-Kur'ân*, thk. Sabih et-Temîmî (Trablus: Külliyyetü'd-Da'veti'l-İslâmiyye, 1402/1994), 51-227; Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmanî, *el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihî'l-Kur'ân*, thk. Abdülkadir Ahmed Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406/1986), 21-206; Ebu Abdullah Bedreddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Sadullah Kinânî Hamevî İbn Cemâa', *Keşfü'l-meani fi'l-müteşâbih mine'l-mesani*, thk. Abdülcevad Halef (Karaçi: Câmîatü'd-Dirasati'l-İslâmiyye, 1410/1990), 83-382.
- 7 Muhsin Demirci, *Kur'an'ın Müteşâbihleri Üzerine*=(*Müteşâbihatu'l-Kur'ân*) (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996), 54-58; Muhammed Aydın, *Kur'an-ı Kerim'de Lafzî Müteşâbihler* (İstanbul: Nun Yayıncılık, 1998), 22; M. Sait Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele* (İstanbul: Ekin Yayınları, 2004), 44-46; Abdullah b. Muhammed b. Ahmed et-Tayyar, *el-Âyâtü'l-müteşâbihât* (Riyad: Dârü't-Tedmûriyye, 1430/2009), 62.
- 8 Selahattin Öz, *Kadî Abdülcebbar ve Kadî Beyzavî'nin Müteşâbih Ayetlere Yaklaşımının Mukayesesi* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2011), 54-57, 113-115; Kerim Özmen, *İmam Mâtürîdî ve Kadî Abdülcebbar'ın Tefsirlerinde Yüce Allah'a Dair Müteşâbihlerin Yorumu* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2018), 94-95, 136-138.
- 9 Veysel Kasar, "Kur'an'da Müteşâbihat'tan "İstivâ" Kavramı", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1997): 208-212; Şükrü Özbuğday, "Kur'an-ı Kerim'deki Muhkem-Müteşâbih Ayrımının İncelikleri", *Diyanet İlmî Dergi* 35/3 (1999): 36-38; Enver Apa, "Müteşâbih Ayetler" Kavramı Hakkında Tarihî ve Semantik Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/2 (2002): 164-165; Suat Yıldırım, "Yazır ile Nursi'nin Müteşâbih Ayetleri Anlamaya Katkıları", *Usûl: İslâm Araştırmaları* 1/1 (2004): 54-56, 64-66; Faruk Vural, "Reşid Rızâ'nın Müteşâbih Ayetlere Yaklaşımı", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIX/31 (2014): 249-251.
- 10 Yakup Bıyıkoğlu, "Mâtürîdî'nin Tefsirciliği Bağlamında Müteşâbih Ayetleri Te'vil Yöntemi", *IV. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Veli Sempozyumu, Hanefilik-Maturidilik" 05-07 Mayıs 2017 (Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Veli Sempozyumu: Hanefilik-Maturidilik (IV: 2017: Kastamonu)*, ed. Cengiz Çuhadar, Mustafa Aykaç, Yusuf Koçak (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, 2017), 1: 341-342.
- 11 Bedreddin b. Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, 3. Baskı (Kahire: Mektebetü Dârî't-Türâs, 1404/1984),

Sözü edilen bu çalışmalar, ilgili hikmetleri kısa birtakım maddeler üzerinden açıklayıp tafsilata girmediği gibi konuyu herhangi bir şekilde mezhepsel yaklaşım ekseninde de ortaya koymaz. Onların bir kısmı ise fikirlerini inceledikleri şahıs özelinde ilgili hikmet maddelerini ele alarak konuyu sınırlamış olurlar. En önemlisi ise bu çalışmaların hiçbirinde müteşâbih âyetlerin hikmetleri müstakil bir inceleme konusu haline gelmez. Bu makalede ise ilgili hikmetlerin, çalışmanın ana merkezine yerleştirilmesine ve kimi önemli temsilcileri üzerinden mezheplerin yaklaşımlarının ortaya konulmasına gayret edilecektir. Burada ilgili hikmet manzumesi her ne kadar kelimcilerin görüşleri zaviyesinden dile getirilecekse de konunun daha çok tefsirlerde kendisine yer bulması itibariyle ağırlık bu alandaki eserlere verilecektir. Ancak bu aşamada daha çok kelimci niteliğine haiz olan zevatın yazdığı tefsirler ön planda tutulacaktır. Açıkçası bu zatların ilgili görüşlerini tamamen kelimci sıfatıyla ortaya koydukları veya mezhepsel aidiyetlerini izhar ettikleri gibi bir iddianın peşinden gitmek doğru değildir. Ancak bağlı buldukları mezhebin müteşâbih âyetler konusundaki yaklaşımlarının, tespit ettikleri hikmet maddeleri ile yakın bir ilişki içerisinde olduğu açıktır. İşte bu aşamada söz konusu yakınlıktan ötürü önce mezheplerin muhkem ve müteşâbih hakkında getirdikleri tanımlar ve hangi tür âyetleri bu kapsamda mütalaa ettiklerini ortaya koyan bir başlık açılması ve hemen ardından ilgili hikmet maddelerinin mezhepsel planda aktarılması uygun olacaktır.

1. İtikadi Fırkaların Muhkem-Müteşâbih Tanımları

Taberî'nin muhkem ve müteşâbih ifadelerin tanımı ve onun kapsadığı âyet türleri hakkında zikrettiği görüşler aslında Selefi düşüncüyü temsil ettiği için bu hususta onların diğer tariflerine yer vermeye gerek yoktur. Ancak yine de belli başlı temsilcileri üzerinden birkaç tanımı aktarmak faydalı olacaktır. Buna göre İmam Şafiî (ö. 204/820), muhkemi tek yoruma müsait olan; müteşâbihi ise farklı yorumlara ihtimal barındıran ifade olarak değerlendirir.¹² Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ise muhkemi,

---

2: 75-76; Celâleddin Abdurrahman es-Suyûtî, *el-İtkan fî ulûmi'l-Kur'ân*, ta'lik: Muhammed Şerif Sükker, müraca: Mustafa Kassas, 2. Baskı (Beyrut: Dâru l-hyâi'l-Ulûm, 1412/1992), 2: 32-34; Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Matbaatu İsa Bâbî el-Halebî, ts.), 2: 282-285.

12 Ebu'l Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdi, *Tefsîru'l- Mâverdi: en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1: 369.

anlaşılması için ilave bir beyana ihtiyaç duymayan; müteşâbihi ise buna ihtiyacı olan ifade şeklinde görülür.¹³ Ebû Ya'la el-Ferrâ (ö. 458/1066) ise muhkemi, bizatihi ilgili muradı bildiren veya manası lafzından anlaşılan; müteşâbihi ise farklı ihtimaller barındırıp kendisinde karışıklık (benzerlik) olan ve manasının bilinmesi için tefekküre, kapalılığının giderilmesi için karineye ihtiyaç duyan ifade şeklinde aktarır.¹⁴

Mu'tezile'nin de bu konuda kendi anlayışları doğrultusunda çeşitli tanımlar getirdiği görülür. Mezhebin kurucu tabakasından yer alan Vâsıl b. Ata ile (ö. 131/748) Amr b. Ubeyd (ö. 144/761) muhkemi, Allah'ın fasıkları cezalandıracağını bildirdiği ifadeler olarak ele alırken; müteşâbihi ise vaîd bildiren yerlerde bu durumun gizlendiği âyetler şeklinde açıklar. Diğer bir Mu'tezile kelamcısı Ebû Bekir el-Esamm (ö. 200/816) ise muhkemi, ilgili manalara ulaşma hususunda başka delile ihtiyaç bırakmayan; müteşâbihi ise neshedilen ve neshedilmeyen âyetler örneğinde olduğu üzere kendisine ancak nazar ve istidlal yolu ile ulaşılabilen ifadeler olarak algılar. Diğer bir Mu'tezilî âlim Ebû Cafer el-İskâfî (ö. 240/854) ise, muhkemi tevile elverişli olmayan ve zahiri, farklı vecihlere ihtimal taşımayan; müteşâbihi ise zahiri itibarıyla muhtelif manalara müsait olan ifadeler şeklinde aktarır. Öte yandan Mu'tezile ulemasının bir kısmı ise müteşâbihi, Yahudileri şaşkınlığa düşüren mukattaa harfleri; bir bölümü de kıssalar arasında oluşan benzerlik şeklinde anlamlandırır.¹⁵ Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/916) ise muhkemi, tek yoruma uygun olan; müteşâbihi, iki veya daha fazla manaya muhtemel bulunan ifade şeklinde aktarır.¹⁶ Son olarak Kâdî Abdülcebbâr da muhkemi zahirinden, kastedilen mananın açıkça anlaşıldığı âyetler, müteşâbihi ise zahirinden manası anlaşılmayıp, bunun için karineye ihtiyaç duyan ifadeler şeklinde tanımlar. Sonrasında müteşâbihin manasının anlaşılmasına ve muhkem ifadeye hamledilmesine katkı sağlayan karinenin akli veya sem'î olabileceğini ifade ederek, onun

13 İbnü'l-Ferra Muhammed b. Hüseyin Ebû Ya'la el-Ferrâ, *el-Udde fî usulî'l-fıkh*, thk. Ahmed b. Ali Seyr Mübareki, 3. Baskı (Riyad: y.y., 1414/1993), 2: 684; Ebu'l-Ferec Cemalüddin Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, (Beirut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1423/2002), 178.

14 Ebû Ya'la el-Ferrâ, *el-Udde*, 1: 151-152.

15 Ebû'l-Hasan İbn Ebû Bişr el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilafü'l-musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Kahire: Mektebetü'n-Nehda'l-Mısriyye, 1950), 1: 269-270.

16 Ebu Ali Muhammed b. Abdülvehhâb b. Sellam Cübbâî, *Tefsîru Ebi Ali el-Cübbâî*, cem' ve thk. Hıdır Muhammed Nebha (Beirut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007), 122.

hiçbir şekilde anlaşılmayacağı yönündeki anlayışa karşı olduğunu ihsas eder.¹⁷ Öte yandan Mu'tezile, müteşâbih âyetlerin hikmetini tayin hususunda önemli bir kriter olarak görülebilecek olan ilgili ifadelerin tevili hususunda ise iki farklı görüş beyan eder. Buna göre onların bir bölümü, müteşâbih âyetlerin tevilini sadece Allah'ın bileceğini ifade ederken, bir kısmı ise derin ilim sahiplerinin de bu bilgiye ortak olabileceğini savunurlar.¹⁸ İlkine Ebû Ali el-Cübbâî'yi¹⁹, ikincisine Kâdî Abdülcebbâr'ı örnek vermek mümkündür. Ancak Kâdî, bu noktada ilim ehlinin onu bilmesinden ilgili ifadenin her yönden âlimlere açık olduğu gibi bir anlam çıkarılabileceğini özellikle vurgular.²⁰

Bu meselede Şîf ulemanın da çeşitli tanımlar yaptıkları görülür. Onların önde gelen müfessirlerinden biri olan Muhammed b. Mesûd Ayyâşî (ö. 320/932[?]), muhkem-müteşâbih hakkında aktarılan rivâyetlere yer verdiği tefsirinde onlarla ilgili çeşitli tarifler yapar. Buna göre muhkem, kendisiyle amel edilen, müteşâbih ise bir kısmı diğerine benzeyen ifadelerdir. Onun naklettiği diğer bir rivâyette ise muhkem, kendisine inanılıp, amel edilen; müteşâbih ise iman edilen, ancak amel edilmeyen ifadelerden teşekkül eder. Son olarak diğer bir rivâyette ise müteşâbih, cahil kişiye karışık gelen lafız anlamına gelir.²¹ İlk dönem Şîf âlimlerinden Ebu'l-Hasan Kummî (ö. 329/941) ise müteşâbihi, lafzı bir, manası muhtelif ifadeler olarak aktarır. Farklı vecihlerde kullanılan iman, küfür, fitne ve dalalet lafızlarının zikredildiği ilgili âyetleri bu duruma örnek verir.²² Burada müteşâbih ifadelerin tevilini bilme hususunda çeşitli rivâyetleri aktaran Ayyâşî, onların tevillerinin ilgili ilim ehli tarafından bilineceğini söyler.²³

17 Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdülcebbâr, *Şerhu usûli'l-hamse*, thk. Abdülkerîm Osman (Kahire: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitab, 2009), 600-601.

18 Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 1: 270.

19 Cübbâî, *Tefsîru Ebi Ali el-Cübbâî* 123.

20 Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdülcebbâr, *el-Mugnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl: İcâzu'l-Kur'an* (Kahire: ed-Darü'l-Mısriyye, 1382/1963), 16: 379.

21 Ebü'n-Nasr Muhammed b. Mesûd Ayyâşî, *Tefsîrü'l-Ayyâşî*, ta'lik: Hâşim Resûli Muhalati (Beyrut: Müessesetü'l-Âlemi li'l-Matbuat, 1411/1991), 1: 22-23.

22 Ebü'l-Hasan Ali b. İbrâhim Kummî, *Tefsîrü'l-Kummî*, thk. Muhammed Bakır el-Muvahhid el-Ebtahi el-İsfahânî (Kum: Müessesetü'l-İmam el-Mehdî, 1345), 1: 145.

23 Ayyâşî, *Tefsîrü'l-Ayyâşî*, 1: 25-29.

Eş'ariyye mezhebinin kurucusu olan İmam Eş'arî (ö. 324/935-36) ise muhkemi, lafzî zahir, manası açık olan; müteşâbihi, lafzî ve manası karışık olup, muhtelif yorumlara müsait bulunan ifade şeklinde tanımlar.²⁴ İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085) ise muhkemi manası bilinen; müteşâbihi, mücmel, yani manası anlaşılmayan ifade olarak aktarır. Ardından teklife konu olan âyetlerde asla bilinemeyecek şekilde bir mücmellik olamazsa da diğer yerlerde bu tarz bir kapalılık olabileceğini ifade eder.²⁵ Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ise delalet ettiği mana ile racih konumunda olup diğer anlamların önünü tıkayan, "nass"ın yanı sıra yine aynı pozisyonda bulunsun da diğer manaların önünü kesmemesi itibarıyla "nass"tan ayrılan "zahir"i muhkem ifade olarak değerlendirir. Buna karşılık delalet ettiği mana itibarıyla racih pozisyonunda bulunmayan "mücmel" ve "müevvel"i ise buluştukları ortak nokta itibarıyla müteşâbih olarak anar.²⁶ Bu noktada ilgili görüşün muhakkik ulemanın çoğunluğu tarafından savunulduğunu kaydeden Zürkânî, söz konusu tanımları daha açık hale getirerek, delaleti racih olanın muhkem, olmayanın ise müteşâbih olduğunu belirtir. Daha sonra yaptığı genel bir değerlendirmede manası açık olanın muhkem, olmayanın müteşâbih olduğunu söyler.²⁷ Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413) ise muhkemi, maksut olan mananın tebdil ve tağyirden yani tahsis ve tevilden korunduğu lafız;²⁸ müteşâbihi ise, lafzen kendisinde kapalılık olan ve hiçbir şekilde manasına ulaşma imkânı bulunmayan ifade olarak tarif eder. Mukattaa harflerini de bu ikinci duruma örnek verir.²⁹

Mâtürîdiyye mezhebine mensup ulema da muhkem ve müteşâbih ifadelerin ne anlama geldiği konusunda açıklamalar yapar. Bu hususta farklı tanımlara temas eden İmam Mâtürîdî (ö. 333/944), konuyla ilgili âyetin (Âl-i İmrân 3/7) tefsirini yaparken verdiği tarifte İbn Abbas'ın gö-

24 Muhammed b. Hasan İbn Fûrek, *Makâlâtü's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eşarî*, thk. Ahmed Abdurrahîm es-Sâyih, (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1425/2005), 198.

25 İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdullâh b. Yûsuf Cüveynî, *el-Burhân fî usûli'l-fikh*, thk. Abdülazîm ed-Dîb (Devha [Doha]: Câmiatu Katar, 1399), 1: 424.

26 Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer Fahreddîn er-Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 7: 181.

27 Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 2: 274-275.

28 Alî b. Muhammed Seyyid Şerîf Cürcânî, *Mu'cemü't-Ta'rifât*, thk. Muhammed Sıddık el-Minşâvî (Kahire: Dâru'l-Fazile, 2004), 172.

29 Cürcânî, *Mu'cemü't-Ta'rifât*, 167.

rüşü üzerinden muhkemin kendisiyle amel edilen ve nâsîh konumunda bulunan; müteşâbihin ise amel edilmeyen ve mensuh mevkiinde olan âyet anlamına geldiğini söyler. Bu konuda muhkemi, Allah'a iman ve tevhitte bahseden En'âm suresinin 151-153 ile İsrâ suresinin 23-38. âyetleri; müteşâbihi ise onların dışında kalan ilahi kelam şeklinde anlayan zatların da olduğunu kaydeder. Kimilerinin ise düşünüldüğünde herkesin manasını bileceği âyetleri muhkem; araştırıldığında manası kavranılacak ifadeleri ise müteşâbih olarak gördüklerini ifade eder. Son olarak da kimi zevatın ise muhkemi, muradın anlaşıldığı ifadeler; müteşâbihi ise, halka muhkem hususunda gerekli açıklamalar yapıldıktan sonra dahi manasına vakıf olunmayan kelimeler şeklinde izah ettiklerini söyler.³⁰ Diğer bir Mâtürîdî kelamcısı olan Ebu'l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310) ise muhkemi, ihtimalden ve karışıklıktan korunmuş ifade, müteşâbihi ise farklı manalara ihtimal barındıran lafız şeklinde nakleder. Müellif, İmam Mâtürîdî'nin bu iki kavramın tanımına dair aktardığı ilgili tarifler dışında muhkemin tevili bilinen; müteşâbihin ise tevili bilinmeyen şekilde tanımlandığı bilgisine de yer verir.³¹

Öte yandan Mâtürîdiyye mezhebine mensup ulemanın fıkıh kandaşını temsil eden Hanefi fakihleri de bu konuda görüş bildirirler. Onlardan biri olan Ebû Bekir el-Cessâs (ö. 370/981), muhkemi, müşterek lafız konumunda bulunmayan ve işitenin manasını sadece bir şekilde anladığı ifade; müteşâbihi, farklı manalara ihtimal barındırıp muhkeme hamledilmesi gereken lafız olarak aktarır.³² Müfessir Mahmûd el-Âlûsî (1270/1854), bu noktada Hanefi ileri gelenlerinin muhkemi; neshe ihtimali olmayacak şekilde delaleti açık ve zahir olan; müteşâbihi ise, huruf-ı mukattaa ve kıyametin vakti örneklerinde olduğu üzere bilgisi Allah'a ait olup manası akli ve nakli olarak idrak edilemeyen ifadeler olarak değerlendirdiklerini söyler.³³ Genel anlamda Hanefi usulcülerini ilk dönemde müteşâbihi birden

30 Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî Semerkandî Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân = Te'vilâtu ehli's-sünne*, thk. Ahmed Vanlıoğlu; ed. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 2: 242.

31 Ebû'l-Berekat Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Nesefî, *Tefsirü'n-Nesefî=Medârikü't-tenzîl ve hakaikü't-te'vil*, thk. Yusuf Ali Bedevi (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998), 1: 237.

32 Ebû Bekr Ahmed b. Alî Râzî Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, 1412/1992), 2: 280-283.

33 Ebû's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd Alûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'î'l-mesânî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, ts.), 3: 82.

fazla manaya ihtimal barındıran ifade şeklinde algılandıkça; V/XI. yüzyılı takiben onu daha çok, en fazla kapalılık içeren lafız şeklinde aktarmaya başladılar.³⁴ Öte yandan Cessâs, müteşâbih ifadelerin hikmetini tespit hususunda önemli bir işlevi olan ilgili ifadelerin tevili bilme hususunda yaptığı yorumda ise, kimi müteşâbihlerin insanın bilgi alanına girebilecek iken, kıyamet vakti gibi bir kısmının ise bu sahanın dışında kalacağını kaydeder.³⁵

Muhkem ve müteşâbihe dair yapılan tanımlarda görülen bu farklılıklar, ilgili âyetlerin hangileri olduğu hususunda da devam eder. Ancak haberi sıfatlara konu olan âyetlerin ikinci kısma girdiğinde ise bir ittifak göze çarpar. Ayrıca ulemanın büyük çoğunluğu konu ayırt etmeksizin, birden fazla anlama ihtimal içeren yahut manası kapalı olan kelimeleri müteşâbih kabul ettiği gibi, hurûf-ı mukattaa, kader ve kıyamet vakti gibi gaybi alanda söz söyleyen âyetleri de müteşâbih sayarlar.³⁶

Öte yandan müteşâbih âyetlerin tevili hususunda ise genel anlamda iki tavır belirir. Buna göre Selefiyye, ilgili kelimelerdeki ilahi muradın zahiri manalarından farklı olduğunu bilip onların anlamını Allah'a bırakmayı vacip görürken; kelâmcılar ise söz konusu ifadelerin yorumunu yapmayı zorunlu addederler.³⁷ Ancak kelâmcılar sadece ilahi bilginin konusu olabilecek müteşâbihleri bu hükmün dışında tuttıkları gibi yapılan tevili de belirli usul ve kaideler ile sınırlama yoluna giderler.³⁸

2. İtikadî Fırkalara Göre Müteşâbih Âyetlerin Hikmetleri

2.1. Selefiyye

Selefiyye uleması içerisinde müteşâbih âyetlerin hikmetleri hususunda fikir beyan eden zevat daha çok onların nispeten kelâm tarzını benimsemiş sonraki dönem ilim adamları arasından çıkar. Bu yaklaşımın

34 Kerim Özmen, *İmam Mâtürîdî ve Kâdî 'Abdülcebbar'ın Tefsirlerinde Yüce Allah'a Dair Müteşâbihlerin Yorumu* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2018), 36.

35 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2: 283.

36 Yusuf Şevki Yavuz, "Müteşâbih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32: 206.

37 Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer Fahreddîn er-Râzî, *Esasü't-takdis fi ilmi'l-kelem*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ (Kahire: Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye, 1406/1986), 235.

38 Yusuf Şevki Yavuz, "Müteşâbih", 32: 206.

başlatıcısı olduğu ifade edilen Ebû Ya'lâ el-Ferrâ,³⁹ doğrudan müteşâbih âyetlerin hikmetini aktarma sadedinde değilse de, onların hiç kimse tarafından bilinmemesi halinde insanların bilmedikleri şeyler ile ibadet etme konumunda kalacakları şeklindeki bir eleştiriye cevap verirken konuya yaklaşımına ışık tutan bir açıklama yapar. Bu görüşün doğru olmadığına dikkat çeken müellif, insanların bilmedikleri meleklerle, kitaplara ve peygamberlere iman ederek de ibadet ettiklerine dikkat çeker. Böylece Selefiyye'nin genel yaklaşımına uygun olarak müteşâbih âyetlerin hiç kimse tarafından bilinmemesinin, onların hikmetten uzak olduğu anlamına gelmeyeceğini, hakikatine inanma, bu şekliyle de kendisiyle bir ibadet gerçekleştirilmesinin onların faydasını teşkil ettiğini ima eder.⁴⁰

Bu konuda, Ebû Ya'la el-Ferrâ'nın öğrencilerinden olup Eş'arî anlayıştan etkilenmekle birlikte Selef akidesine mensup bulunan Ebu'l-Hattâb Kelvezânî de (ö. 510/1116) *et-Temhîd* adlı usul eserinde⁴¹ fikir beyan eder. Öncelikle insanları zihni karışıklığa düşürüp saptırmak için değil, hidâyet ve beyan amacı ile inen Kur'an'da müteşâbih âyetlerin varlığının anlamsız olabileceği şeklinde mukadder bir soru ortaya atan müellif bu suale cevap verir. Bu hususta Allah'ın bilip de kulların bilmeyeceği faydaların muhtemel olduğunu ifade ile söze başlayan müellif üç madde zikretmekten kendisini alamaz. İlk olarak müteşâbih âyetlerin, insanların basiret gözlerini açma, anlayışlarını berraklaştırma ve ilgili manalara dönük çıkarım yapma gibi faydalara ulaşmaları için onları gayret ve tefekküre yönlendirdiğini ifade eder. Buna bağlı olarak da kişilerin kesin bir ilme ve büyük bir sevaba nail olacaklarını belirten müellif böylece onların zahiri ifadeye dayanarak, araştırmayı ve nazar ile istidlali terk etme gibi bir yanlışa düşmeyeceklerini kaydeder. İkinci olarak dinleyicinin kalbinin Kur'an'a kaymaması için Arapların onun işitilmesini engellemeye çalıştıklarını savunan müellif, bu noktada dinleyeninin onun çelişkili olduğunu vehmetmesi için müteşâbih âyetlerin indiğini söyler. Ardından bu zanlarına mebni o kişilerin Kur'an'ı ilgili âyetler üzerinden bozma ve ayıplama yoluna gidip artık onu bu amaçla dinlediklerine dikkat çeker. İşte bu noktada aklını kullanan ve tefekkür eden kişinin onun açık bir mucize olduğu-

39 M. Sait Özervarlı, "Selefiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36: 400.

40 Ebû Ya'la el-Ferrâ, *el-Udde*, 2: 693.

41 Ahmet Özel, "Kelvezânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 217-218.

nu anlayarak insanları ona davet edeceğini kaydeder. Böylece müteşâbih âyetlerin hikmetini yine tefekküre sevk etmesi üzerinden izah etmiş olur. Üçüncü olarak bu konuda Allah'ın müteşâbih âyetler vasıtasıyla dilediğini hidâyete, dilediğini dalalete sevk etmesinin, onun hikmetlerinden birini teşkil etmiş olabileceğini de ilave eder.⁴²

Selef geleneğinin temsilcileri arasında bulunmakla birlikte kısmen kelim metodunu kullanmış zevattan biri olan Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî de (ö. 597/1201)⁴³ bir hidâyete ve beyan kaynağı olan Kur'an'da müteşâbih âyetlerin bulunma nedeni şeklinde ortaya atılabilecek mukadder bir soruya cevap verirken onların hikmetlerine değinir. Buna göre hem hakikat hem de mecaz şeklinde bir kullanım alanına sahip olan kelimde Araplar ilkini kullanmakla birlikte ikinci tür ifade biçimine de değer verirler. Allah da onların acze düşmeleri için Kur'an kelamını her iki tarz üzerinden indirmiş ve onlara adeta diledikleri söz cinsinden muaraza edebileceklerini bildirmiştir. Bu noktada Kur'an tamamen muhkem ifadelerden teşekkül etmiş olsaydı, onlar kendi zevkleri itibarıyla güzel bir kelim konumunda bulunan bir lisan ile inmediği yönünde itiraz geliştirebilirlerdi. İşte müteşâbih ifadeler bu durumun önüne geçmiştir. Nitekim kendisinde işaret, kinaye ve teşbihin bulunduğu kelamın fesahati artmaktadır. İkinci olarak Allah, Kur'an'ı bir imtihan aracı olarak indirmiştir. Bu noktada müminin ilgili müteşâbih âyetler karşısında ileri gitmeyip onu ilim ehline bırakması ve böylece sevabını artırmasını murat ettiği gibi, münafığın da onda şüphe içerisine düşüp kalbinin sapması ve bununla azaba müstahak olmasını dilemiştir. Üçüncü olarak Allah müteşâbih ifadeler vasıtası ile ilim ehlinin tefekkür ve araştırma veçhelerinin gelişmesini dilemiş, buna bağlı olarak da sevaplarının artmasını murat etmiştir. Tamamı muhkem ifadelerden oluşan Kur'an karşısında âlim ile cahil eşitlenir ve ilkinin ikincisine üstünlüğü ortadan kalktığı gibi düşünce de hayati fonksiyonunu kaybederdi. Dördüncüsü, nasıl çeşitli sanat dallarında işin ehli olan kişiler kimi kapalı ve ince meselelere vakıf olup onları kendilerinden eğitim alan kimseleri zorlamak ve onları daha güçlü bir hale getirmek için kullanıyor ve bu durum ulema katında güzel görülüyorsa, aynı hususu müteşâbih

42 Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. Hasan el-Hanbelî Kelvezânî, *et-Temhîd fî usûli'l-fıkh*, thk. Müfîd Muhammed Ebû Amşe (Cidde: Dârü'l-Medenî, 1406/1985), 2: 275-276.

43 Yusuf Şevki Yavuz, Casim Avcı, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 20: 545.

âyetler hakkında da düşünmek mümkündür.⁴⁴ İbnü'l-Cevzî'nin burada konuya dair zikrettiği hikmetler, onun ilim ehlinin müteşâbih âyetlerin manasına ulaşabileceği ve bu ifadelerin teviliyle uğraşabileceği kanaatine sahip olduğunu göstermektedir.⁴⁵

Selefiyye'nin önemli şahsiyetlerinden olan İbnü'l-Vezîr (ö. 840/1436) ise öncelikle müteşâbihi iki kısma ayırır. İlkini, hurûf-ı mu-kattaada görüldüğü üzere zahiri manası olmayıp, kendisinden bir şey anlaşılmayan ve kimseyi dalalete sürüklemeyen lafız şeklinde aktardıktan sonra bunun hikmetsizlikle nitelenemeyeceğine atıf yapar. Burada ilgili harflerin manalarının, velev ki sadece Hz. Peygamber özelinde bile olsa, anlaşılmasının imkânını bu düşüncesine gerekçe yaptığı gibi, onların hikmetinin, manalarının anlaşılmaması üzerine de temerküz edebileceğini belirtir. İkinci tür müteşâbihin ise, manası zahir olan ancak hikmeti akıllara kapalı bulunan ifadeler olduğunu söyler. Bütün kitap, şeriat, emir ve nehiyelerinden yola çıkıldığında af ve merhametin kendisine daha hoş geldiği açık olan Allah'ın kâfirleri ve kimi günahkârları affetmemesini bu duruma örnek verdikten sonra bunun da hikmetsizlikle nitelenemeyeceğini, sadece bu işin akla kapalı olduğunu belirtir. İlgili hikmet bilinse o işin de güzel olduğunun aşikâr hale geleceğini ilave eder.⁴⁶ O halde ona göre her iki kısmıyla da müteşâbihi hikmetten uzak olarak görmek mümkün değildir.

İbnü'l-Vezîr, eserinin bir başka bölümünde mutlak anlamda Kur'an'da müteşâbih ifadelerin bulunmasına dair hikmet maddelerini açıklarken ilk olarak, sevaplarının artması için kulları zorlu bir teklife muhatap kılmak hususuna yer verir. Ancak müellif, ilgili maddeyi konuyla ilgili en meşhur madde olarak aktarmakla birlikte gönlünün başka bir hikmete daha yatkın olduğunu ima eder ve bunu Allah'ın ilminin kulun ilminden fazla olduğunu göstermek amacına bağlar. Bu ifadelerini açıklarken bir hükmün tafsilatı hakkındaki ittifakın muhal olduğunu belirtip bu durumun melekler ve peygamberler için dahi geçerli olduğunu kaydeder. İhtilafların temel nedenini ise ilim noktasındaki farklılıklara bağlar.

44 İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 178-179.

45 Amine Muhammed Nusayr, *Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî ârâuhü'l-kelâmiyye' ve'l-ahlâkiyye* (Kahire: Dârü's-Şurûk, 1407/1987), 123.

46 İbnü'l-Vezîr Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Murtazâ el-Yemânî, *İsârü'l-hak 'ale'l-halk fî reddi'l-hilâfât 'alâ mezâhibi'l-hak min usûli't-tevhîd* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407), 132.

Bu açıdan ele alındığında Allah'ın verdiği hükümler hakkında aklın hoş görmeyeceği şeylerin mutlaka olacağını söyler. Aksi bir fikrin, ilahi ilim ile beşeri bilgi arasında denklik gibi bir anlama geleceğini ifade eder. Bu konuda Hz. Musa'nın Hz. Âdem ve Hızır ile arasındaki farklı görüşlere atıf yapan müellif, en sonunda Allah'ın ilminin, mahlûkatının ilmiyle mukayese edilmeyeceğine işaret ile müteşâbihin hikmetini, O'nun ilminin yüceliğine ve gaybi hususlara yönelik bir iman tazeleme amacıyla açıklar.⁴⁷

İbnü'l-Vezîr bir diğer eserinde ister ilim ehline bilinecek isterse bilinemeyecek türde olsun müteşâbih âyetlerin tevil edilmesinin nehyine dair naklî bir kanıtın kullanılmasının önünde bir mani olmadığını savunur. Burada bu düşüncenin Allah'a abes isnat edilmesini mümkün hale getireceği yönündeki itirazı da reddeder. Abesin kendinde hikmet bulunmayan iş anlamında kullanıldığını, burada o hikmetin mutlaka teville bağlı olarak ortaya çıkacağı gibi bir fikrin kabul edilemeyeceğini söyler. Hemen ardından müteşâbih âyetlerin hikmetine temas ile burada indirilene iman edip onu yüceltmenin de açık bir hikmet barındırdığına işaret eder. Bu noktada murâd-ı ilahîye iman etmenin de kulun yükümlülükleri arasında bulunduğu dikkat çeker.⁴⁸ Böylece müteşâbih âyetlerdeki hikmeti ona iman etme boyutu üzerinden açıklamış olur. Tabi onun burada aktardığı ilgili düşüncesinin, müteşâbih âyetlerin tevilinin bilinemeyeceği şeklindeki görüşün savunuculuğunu yapan Selefiyye mezhebine mensubiyeti ile doğrudan alakalı olduğu aşikârdır.

Genel anlamda Ehl-i hadîs Selefliliğini benimsemiş olan Şevkânî de (ö. 1250/1834) müteşâbih âyetlerin hikmetlerine temas ederken, Râzî ve Zemahşerî tarafından bu konuda yapılan izahlara atıfta bulunarak meseleyi kısa tutar ve bir hususa değinir. Bu doğrultuda fazladan bir zorluk ve meşakkat içeren doğruya ulaşmanın verdiği sıkıntıya karşılık kişinin sevaba nail olmasını temel bir hikmet ifadesi olarak aktarır. Ardından bu duruma uyan kişilerin müçtehit imamlar olduğunu belirtir.⁴⁹ Şevkânî'nin bu konuda zikredilen hikmetler içerisinde ilgilî maddeye yer vermesi,

47 İbnü'l-Vezîr, *İsârü'l-hak*, 86-87.

48 İbnü'l-Vezîr Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Murtazâ el-Yemânî, *er-Ravzü'l-bâsim fi'z-zebbi an sünneti Ebi'l-Kâsım*, İ'tena Ali b. Muhammed el-Amran (Mekke: Dâru Alemlî'l-Fevaid, ts.), 417.

49 Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr: el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min ilmi't-tefsîr*, İ'tena: Yûsuf el-Gûş, 4. Baskı (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1428/2007), 204.

bu hususu müteşâbih âyetlerin inmesindeki temel sebep olarak görmesi ile yakından ilişkisi olsa gerektir.

2.2. Mu'tezile

Mu'tezile mezhebinin müteşâbih âyetlerin hikmeti hususundaki düşüncelerini diğer pek çok meselede olduğu gibi Kâdî Abdülcebbar'ın satırlarından takip etmek mümkündür. Müellif, Kur'an'daki müteşâbihler hakkında özel bir telifte bulunduğu eserinde bu âyetlerin indirilmesindeki maslahatı sorgulayan bir suale verdiği cevapta onların hikmetine temas eder. Burada öncelikle konunun dayandığı temele işaretler, soru sahibinin ya Allah'ı Kendisi'nden kabih fiil sadır olmayan hakîm bir varlık olduğu hususunu kabul eden yahut bu durumu inkar eden bir kişi olabileceğini ifadeden sonra kim olduğunu belirtmeden, ikinci şahısla konuşacak bir şeyi olmadığını söyler. Böylece müteşâbih âyetlerin hikmetten uzak olmayacağını bir ön kabul olarak ortaya koyar.⁵⁰ Kâdî Abdülcebbar, diğer eserlerinde de Kur'an'da yer alan müteşâbih âyetlerin hikmetini izah aşamasında Allah'ın adalet ve hikmetine dair kendilerinin kesin bir hükme sahip olduğuna atıf yapıp mutlak şekilde O'nun fiillerinde bir hikmet bulunduğuna işaret eder.⁵¹ Aslında O'nun hakîm olduğu bilindikten sonra ilgili hikmetleri keşfedip etmemenin çok da önemi olmadığını belirten müellif, bununla birlikte konuyla ilgili Mu'tezilî ilim adamlarının çeşitli maddelere temas ettiklerini kaydetmekten de kendisini alamaz.⁵²

Müellifin müteşâbih âyetlerin taşıdığı hikmeti izah edebilmek adına eserlerinde diğer bazı öncül bilgilere de yer verdiği görülür. Buna göre ilahi kitaplardan maksat, kişilerin mükellef oldukları şeyleri bilmesini sağlamaktır. Bilgilerin taşıdığı maslahata da bazen zaruri bazen de kesbî ilim ile ulaşılır. Bunların ilkinde de maslahata bazen zor bazen de kolay şekilde vasil olunur. Yine ikincisinde de fayda veya maslahata kimi zaman ilgili bilgideki kesb yolu açık kimi zaman kapalı iken ulaşılır. Müellif, meseleye dair çizdiği bu tabloyla müteşâbih âyetlerin kapalı olmasının onun maslahattan uzak olduğu anlamına gelmediğini ifade etmiş olur. Maslahatların hükümler itibariyle değiştiği gibi o hükümlere ulaşma yolunda kullanılan yöntemlerin de değişebileceğini söyleyen müellif, nasıl hükümler için tek

50 Ebü'l-Hasen Kâdî'l-Kudât Abdülcebbar b. Ahmed b. Abdülcebbar, *Müteşâbihu'l-Kur'ani'l-Kerîm*, thk. Muhammed Azâzî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2017), 46-47.

51 Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu usûli'l-hamse*, 599; Kâdî Abdülcebbar, *el-Mugni*, 16: 370.

52 Kâdî Abdülcebbar, *el-Mugni*, 16: 373.

vecih söz konusu değilse ona vasıl olurken kullanılan yöntemlerde de tek yön olması gerekmediğini belirtir.⁵³ Böylece müteşâbihlerin varlığına dair ilk aşamada zihinde oluşan olumsuz yargıdan hareket ederek, onu hikmetsiz bir durum olarak görmenin yanlışlığına dikkat çekmiş olur.

Kâdî, bu şekilde müteşâbihlerin varlığından bir hikmetsizlik üretilemeyeceği görüşünü ortaya koyduktan sonra, özel olarak onun taşıdığı kimi hikmetlere temas eder. Bu durumu, kimi zaman müteşâbihin maslahat itibarıyla muhkemin önüne geçebileceği ifadesiyle aktarır. Burada yine bir mukaddime halinde mükellefi emredildiği şeyi yapmaya daha çok sevk eden, kaçınması gereken kötülükten daha güçlü şekilde caydırılan şeyin yapılmasının hikmet olarak zorunlu olduğunu ve bunun diğer seçeneğin önünde bulunduğunu söyler, sonra da onu lütuf⁵⁴ prensibiyle alakalı hale getirir. Bu doğrultuda Allah'ın kuluna yapmasını bildirdiği işi en güçlü yolla emrettiğini söyleyerek bu durumun lütuf olduğuna işaret eder. Ardından sözlerini müteşâbih âyetlerle bağlantılı hale getiren müellif, tefekkür yoluyla Allah'a ulaşmanın vacip, bu konuda taklide yönelmenin haram olduğuna işaret ettikten sonra, bu durumu müteşâbih âyetlerin sağladığına atıfla, onun hikmet ve güzellik itibarıyla, diğer seçeneğin (tamamen muhkem olmasından) önünde olduğunu belirtir. Meseleyi bu minvalde ele almayı sürdüren müellif, basiret sahibi kişinin müteşâbih âyetler ile muhkem olanlar arasında zahiren gördüğü çelişkiye bağlı olarak akli delillere yönelip konuyu halletmeye ve hakkı batıldan ayırmaya çalışacağını kaydeder. Bu noktada sıkıntıya düştüğünde onları ulemaya sorup, ilmi mübahase açacağını, bunun da ilahi marifete ulaştırma hususunda daha fazla mesafe aldırılan bir yola araç olacağını ileri sürer.⁵⁵

Kâdî, diğer eserlerinde de müteşâbih âyetlerin bilgiye yönlendirme işlevine dikkat çeker. Buna göre öncelikle Allah bu âyetler aracılığıyla insanları ilim, tefekkür ve araştırmaya teşvik edip taklit ve cehaletten

53 Kâdî Abdülcebbar, *Müteşâbihu'l-Kur'an*, 47.

54 Buradaki kişiyi güzellikleri yapmaya veya kötülükleri terketmeye sevkeden veya kişiyi vacibi yapmaya, kabihden kaçınmaya götüren hal olarak ele alınan lütuf düşüncesi, Bişr b. el-Mu'temir gibi kimi zevat tarafından kabul görmezken, diğer kimi Mu'tezilî kelâmcılarca Allah'a üzerine zorunlu bir durum olarak ele alınır. Bk. Hasan Hanefi, "el-Akl ve'n-nakl", *Mevsuatü'l-hadaretü'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye* (Beyrut: el-Müessesetü'l-Arabiyye li'd-Dirasat ve'n-Neşr, 1995), 2: 116.

55 Kâdî Abdülcebbar, *Müteşâbihu'l-Kur'an*, 48.

uzak durmaya çağırılmaktadır.⁵⁶ Bir diğer eserinde ise bu hali mezhepsel planda ele alır ve Kur'an'ın muhkem ve müteşâbih ifadelerden teşekkül etmesinin fırka ehlini onun üzerinde nazar ve tefekküre daha güçlü bir davet anlamı taşıdığını söyler. İnsanların, kendi mezhepsel fikirlerini desteklediğini düşündüğü görüşler üzerinde tefekkürde bulunmalarının daha yoğun olacağına altını çizen müellif, onların buna bağlı olarak doğruya ulaştıklarında ferahlarken, batıl olduğunu fark ettikleri görüşlerini ise derin bir tefekkür ile bu yanlıştan temizleme gayreti içerisine gireceklerini belirtir. Tamamı muhkem olan âyetlerde ise ona göre bu hikmet gerçekleşmeyecektir. Müellif yine ilme teşvik bağlamında ele alınabilecek bir maddede Kur'an'ın muhkem ve müteşâbih âyetleri tazammun etmesine bağlı olarak, zahiri teşbih bildiren cümleler yanında tevhide delalet eden kimi ifadeler gördüğünde, bunun kendisini akli delillere ve diğer ilahi beyanları araştırmaya yönelteceğini, böylece de hangi ifadenin muhkem olduğunun farkına varacağını söyler. Kişiyi böyle bir yola sevk eden yöntemin de (hem muhkem hem müteşâbihin bulunması) hikmet yönünden daha güçlü olduğunu ilave eder. Öte yandan müellif müteşâbihlerin varlığına bağlı olarak gerçekleşen tefekkür neticesinde ilim ehlinin müzakereye başvuracaklarını ve kendilerine kapalı gelen kimi hususları kavrama imkânı elde edeceklerini belirtir. Bu yolun, söz konusu faydayı temin etmeyen diğer tarzdan (sadece muhkem) daha öncelikli olduğunu yineleyen müellif, bunu da ilgili müzakerenin hakkın keşfine yardımcı olurken müzakereden geri durulduğunda batıl üzere sabit kalma riski ile izah eder.⁵⁷ Müellif bu noktada bir müderrisin, öğrencisine cevabını vermediği bir meseleyi ortaya atıp, ona hem kendi nefisine hem de başkasına dayanma anlayışı kazandırmak için kendisini ilgili cevaba ulaştırmaya çalışmasının o talebe adına aslah bir iş olduğunu söyler. Böylece bir gelişim sağlamaları ve müzakere yoluna başvurmaları için müteşâbih âyetlerin anlamlarının kullara buldurulmaya çalışılmasının uygun bir iş olduğunu belirtmiş olur.⁵⁸

Öte yandan Kâdî Abdülcebbar'a göre Allah'ın insanların ancak mukellef olarak ulaşabilecekleri derecelere yükselmeleri için onları böylesi

56 Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu usûli'l-hamse*, 600; Ebü'l-Hasen Kâdî'l-Kudât Abdülcebbar b. Ahmed b. Abdülcebbar, *Tenzihü'l-Kur'an ani'l-metâ'in* (Beyrut: Dârü'n-Nehdati'l-Hadise, ts.), 57-58.

57 Kâdî Abdülcebbar, *el-Mugnî*, 16: 373-374.

58 Kâdî Abdülcebbar, *Tenzihü'l-Kur'an ani'l-metâ'in*, 57.

ağır bir yük ile sorumlu tutup, bu yükümlülük ile sevaba nail olmalarını dilemesi de ilgili müteşâbih âyetlerin hikmetlerinden birini teşkil etmektedir. Yine Hz. Peygamber'in nübüvvetine delil olan Kur'an'ın en üst seviyede fesahat ile donatılmasını dileyen Cenâb-ı Hakk'ın bu iradesi de müteşâbih âyetlerin varlığına bir neden oluşturur. Zira söz konusu fesahat, kelimenin sadece hakiki anlamıyla sağlanamayıp, bunun için mecaz ve istiare sanatına da başvurulmalıdır. Bu duruma mebni olarak icazına vakıf olmaları için Kur'an, Arapların belagat anlayışına uygun bir şekilde indirilmiş ve bu yüzden müteşâbih âyetler de kullanılmıştır.⁵⁹

Kâdî muhkem âyetlerin yanında müteşâbih ifadelerin de bulunmasının kişinin taklitten korunmasına dönük faydasına temas ettiği bir bölümde enteresan bir izah da geliştirir. Kişinin Allah'ın benzeri olmadığına dönük teşbihi reddeden kelimasını (eş-Şûrâ 42/11) taklit etmesinin, "Rabbin geldiği zaman" (el-Fecr 89/22) mealindeki aksi yönde beyan buyrulan ifadesini taklit etmesinden daha öncelikli olmadığını anlayacağını söyler. Bu noktada bir mezhebi taklit etmenin diğer bir mezhebi taklitten evla olmadığını bilen mümeyyiz kişiye atıf yapan müellif, nasıl ilgili şahsın bu durumda taklitten uzak durma yolunu seçiyorsa, aynı şeyin bu muhtelif âyetler karşısında kalan kişi için de geçerli olduğunu kaydeder. Böylece müteşâbih âyetlerin, diğerlerinin önünde olmadığı bilgisinden hareketle kişinin bunlardan birini taklit yoluyla alıp ona bağlanma değil, araştırıp neticeye ulaşma yöntemine başvuracağına dikkat çekmiş olur. Bu durumda kişiyi haram olan taklitten alıkoyup nazar ve tefekküre davet eden yolun hikmete daha uygun olduğunu ifade eden müellif, müteşâbih âyetlerin de işte bu hususu temin ettiğini kaydeder.⁶⁰ Benzer vurgular yaptığı diğer bir eserinde de aynı hususları teyit eden Kâdî, tamamı muhkem ifadelerden oluşan Kur'an karşısında kişinin ilgili ifadelerin zahirine dayanıp taklide yönelmesinin çok daha muhtemel olduğunu ileri sürer. Muhkem ifadelerde kelimenin sözlük anlamını bilen kişinin bir tefekküre ihtiyaç duymayacakken; müteşâbih kavramlarda ise nazarın yanı sıra bir delil getirme işine de başvurması gerekeceğini ifade eder. Bunun da onun diğerlerinden daha fazla hikmet barındırdığı hususuna işaret ettiğini söyler.⁶¹ Bütün bu hususları içerecek şekilde sonuç olarak müteşâbih âyetlerin bil-

59 Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu usûli'l-hamse*, 600.

60 Kâdî Abdülcebbar, *Müteşâbihu'l-Kur'an*, 49.

61 Kâdî Abdülcebbar, *el-Mugnî*, 16: 374-375.

giye ulaştırma noktasında daha güçlü ve maslahat itibariyle daha uygun olduğu bilgisinin ortaya çıktığını kaydeder.⁶²

Kâdî Abdülcebbâr'ın burada zahiren zıt karakterde bulunan iki ilahi kelimeden hareketle müteşâbih âyetlerin taklidi engelleme hikmetine dair zikrettiği ilgili argüman, kimileri tarafından eleştirilerek iddia edilen aksine Kur'an'ın kendisine uyulması ve taklit edilmesi için indiği belirtilir. Burada ona ittiba edilmesinin "haram kılınan taklit" şeklinde değerlendirilmesinin tuhaf olduğu ve Kur'an'ın insanların akidelerini tespit hususunda engel konumuna getirildiği savunulur.⁶³

İtikatta Zeydî ve Mu'tezilî anlayışı benimseyen Hâkim el-Cüşemî de (ö. 494/1101) muhkeme hamledilmiş haliyle müteşâbihin, manası anlaşılmayan bir konumda bulunmadığını savunarak bu konuda onun varlığına dair bir hikmet maddesi olarak değerlendirilebilecek bir yorumda bulunur. Buna göre Kur'an sadece bir tilavet aracı olmayıp, aynı zamanda tedebbür ve tefekküre kapı aralayan bir kitap konumuna da haizdir. Bu noktada muhkeme göre yorumlanması gereken müteşâbihin açıklanmaya ihtiyaç duyduğunu belirten müellif, bunun üzerinden onun varlığına dair düşünme hikmetine atıf yapar. Böylece aksi bir durumda (sadece muhkem) kişinin kendini tamamen bu tür ifadelerle vererek taklit ile yetinme gibi bir sıkıntıya düşebileceğini ima etmiş olur.⁶⁴

Her ne kadar müfessir kimliği ile ön planda olsa da aynı zamanda önemli bir kelimacı konumunda bulunan Zemahşerî de (ö. 538/1144) bütün âyetlerin neden muhkem olmadığı yönünde ortaya attığı mukadder bir soruya cevap verirken müteşâbihlerin hikmetlerine temas eder. Buna göre tamamen muhkem ifadelerden oluşan Kur'an, insanların alması gerekenleri kolaylıkla elde edeceği bir kitap haline dönüşürdü. Buna bağlı olarak da insanlar, aslında muhtaç oldukları araştırma ve tefekkürden uzak dururlardı. Bu durumda ise beşeriyet âlemi Allah'ın varlığı ve birliği düşüncesine kendisiyle ulaşacakları istidlalden geri kalması nedeni ile kendileri açısından gerekli olan bu işi başaramazlardı. İşte bu ilahi kitap,

62 Kâdî Abdülcebbâr, *Tenzîhü'l-Kur'ân*, 57.

63 Abdülmuhsin b. Zeben el-Mutayrî, *Deavâ't-tâinîn fi'l-Kur'ani'l-Kerîm* (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1427/2006), 84-85.

64 Adnan Muhammed Zerzur, *el-Hâkimü'l-Cüşemî ve menhecuhu fî tefsîri'l-Kur'ân* (Dimaşk: Müessesetü'r-Risâle, 1391/1971), 239-240; Hüseyin en-Nessâr, *el-Müteşâbih* (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1424/2003), 145.

âyetlerinde yer alan müteşâbih ifadeler ile onlara nazar ve istidlal yolunu açmış, böylece tevhid fikrine zemin hazırlayan ortamı tesis etmiştir. Yine müteşâbih âyetler, bir imtihan aracı olma ve hak üzere sebat edenle onda tereddüde düşen kişilerin arasını ayırma amacına hizmette bulunur. Ayrıca ulemanın birbirleriyle fikri mücadele içerisinde ilgili manaları keşfedip onları muhkem âyetler ışığında değerlendirerek kıymetli sonuçlara ve pek çok bilgiye ulaşmalarına, buna bağlı olarak ulvi derecelere vasıl olmalarına zemin hazırlar. Son olarak Kur'an'da bir çelişki olmayacağına inanan bir müslümanın, zahiri itibariyle diğer kimi muhkem âyetlere aykırı gibi görünen ilahi kelimeler üzerinde kafa yorup, yeri geldiğinde başkalarına da sorarak, Allah'ın izni ile onlara cevap bulması ve ilgili inancını daha sağlam bir hale getirmesine katkı sunar.⁶⁵

2.3. Şîa

Şîa'nın önde gelen ilim ehli de müteşâbih âyetlerin hikmetleri hususunda birtakım mütalaalar yürütürler. Onların önemli müfessirlerinden olup aynı zamanda kelimeler alanında da pek çok esere imza atmış bulunan Ebû Cafer et-Tûsî'nin (ö. 460/1067)⁶⁶ müteşâbih âyetlerin kimi hikmetlerine dair maddeler sıraladığı görülür. Tefsirinde bu türden âyetlerin indirilişine dair mukadder bir soru ortaya atıp onu cevaplandırmaya çalışan müellif, ilk olarak, burada hiçbir tefekküre ihtiyaç duyulmayan habere sırtını dayamak yerine, nazara davet eden bir ilme teşvikin bulunduğuna dikkat çeker. Bir resulün getirdiği haberlerin doğruluğu nazar yolu ile tespit edilmese, verilen haberlerin tümünün yalan olma ihtimalinin caiz olduğuna ve buna bağlı olarak da sem'î delilin sıhhatinin ortadan kalkacağına işaret eder. Ardından "müteşâbih âyetlerin faydası" ifadesi altında onun ulemanın diğer insanlardan farklılığını ve üstünlüğünü gösterme amacına hizmet ettiğini belirtir. Tüm âyetleri muhkem olan bir Kur'an karşısında, Arapça konuşan herkesin bilgin konumunda bulunacağını ve ilgili bilgiye ulaşma hususunda bir eşitliğin söz konusu olacağını kaydeder. Burada maslahat düsturuna da atıf yapan müellif, Kur'an'ın nüzülü esnasında bu temel ilkenin gözetildiğini, müteşâbih âyetlere bu zaviyeden

65 Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzil ve uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*, ta'lik: Halil Me'mûn Şeyha, 3. Baskı (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1430/2009), 161.

66 Mustafa Öz, "Tûsî, Ebû Cafer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 41: 434.

bakıldığında ilgili maddelere bağlı olarak bu faydanın gerçekleştiğinin görüleceğini söyler.⁶⁷

Ebû Cafer et-Tûsî, tefsirine giriş mahiyetinde bilgiler aktardığı bölümde de müteşâbih âyetlerin hikmetine dair malumat aktarır. Yine “niçin bütün âyetlerin muhkem olmadığı” şeklinde ortaya attığı mukadder bir soruya cevap arar. Öncelikle Allah’ın hitabında dini maslahatların ortaya konulmasına engel olmayan lafzi maslahatların gözetildiğine işaret eden müellif, bu çerçevede bazı açıklamalar yapar. Buna göre Kur’an, başka manalara da ihtimal içeren kimi lafızlar kullanarak, ondan muradın anlaşılmasına dönük bazı istidlaller yapılmasına zemin hazırlamaktadır. Bu yüzden kimi yerde konu kısa tutulurken kimi yerde uzunca aktarılır, bir bölümde zikredilen kısma, başka bir bölümde tekrar edilir. Yine bu yüzden fesahat ölçüsü de âyetlere göre farklılık arz eder ve bir kısım âyetlerdeki fesahat diğerlerinin önüne geçer.⁶⁸ İkinci olarak Allah’ın, kullarını sevaba nail olup en yüksek derecelere ulaşmaları için yarattığı dikkate alındığında, tüm âyetleri muhkem ifadelerden oluşan Kur’an, tevili ve ihtilafı ortadan kaldıracığı için burada mihnet ve buna bağlı olarak insanların birbirlerine üstünlüğü zail olurdu. Bu ise herkesin eşit olması ve ulemanın diğerlerinden üstünlüğünün ortadan kalkması anlamına geldiği için kimi müteşâbih ifadeler kullanılır. Böylece akıl sahiplerinin bu güçlerini sarfederek ilgili murada ulaşmak için yaptıkları istidlal ve bu uğurda çektikleri sıkıntılara bedel olarak kendilerinin âli mertebelere vasıl olmalarının önü açılır.⁶⁹

Diğer bir Şîî müfessir Ebû Ali et-Tabersî de (ö. 548/1154) tefsirinde ilgili âyetlerin hikmetlerine değinir. Buna göre Kur’an’da müteşâbih âyetlerin yer almaması halinde bütün insanlar sadece habere dayanır ve nazar yolundan uzak dururlardı. Yine ulemanın diğer kimseler karşısındaki üstünlükleri ortaya çıkmaz, ilgili manalara ulaşmak için zihinler meşgul edilmez, buna bağlı olarak da ulaşılabilecek ilgili sevaba nail olunmazdı. İşte bütün bu hikmetler, Kur’an’ın sadece muhkem âyetlerden oluşmayıp, içinde müteşâbih ifadelerin de yer almasına sebep teşkil eder.⁷⁰ Müellifin bu

67 Ebû Ca’fer Muhammed b. Hasen b. Alî Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, thk ve tsh. Ahmed Habîb Kasîr el-Âmilî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ts.), 2: 396.

68 Ebû Ca’fer et-Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 1: 10-11.

69 Ebû Ca’fer et-Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 1: 11.

70 Ebû Ali Eminüddin Fazl b. Hasan b. Fazl Tabersi, *Mecmaü’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-Murtezâ, 1427/2006), 2: 197.

ifadelerinde Ebû Cafer et-Tûsî'yi takip ettiği anlaşılmaktadır.

Şîa'nın önemli âlimlerinden olup konumuzla ilgili *Müteşâbihü'l-Kur'ân ve muhtelifüh* adında bir eser kaleme alan İbn Şehrâşûb da (ö. 588/1192) eserinin giriş kısmında müteşâbih âyetlerin hikmetlerine temas eder. Bu noktada Tûsî'nin izahlarına benzer açıklamalar getiren müellif, ilk olarak müteşâbihin varlığını, insanların habere dayanıp tefekkürü bırakmasının önüne geçerek onları ilme ulaştıracak nazar ve düşünceye teşvik üzerinden açıklar. Burada Tûsî gibi Hz. Peygamber'in verdiği haberlerin doğruluğunun başlangıçta nazar yoluyla tespit edildiğine işaret edip aksi durumda sem'î delilin anlamını yitireceğini söyler. Yine müteşâbih ifadelerin âlimin, cahilden ayrılmasına katkı sağladığına atıf yapar. Ayrıca Kur'an'ın istiare, mecaz, tariz ve lahn gibi sanatları kullanan Arap dili üzere indiğine dikkat çeken müellif, onda bu tür müteşâbih ifadelerin varlığının normal karşılanması gerektiğinin altını çizer.⁷¹

Bir diğer Şîî âlim Feyz-i Kaşânî'nin de (ö. 1090/1679) müteşâbih âyetlerin hikmetine temas ederken benzer vurgular yaptığı görülür. Müteşâbih âyetlerin manasına sadece tefekkür yoluyla ulaşılabileceğini savunan müellif, bu sayede ilgili anlamları çıkartan ve onları muhkem ifadelerle yorumlayan âlimlerin sahip oldukları faziletlerin ortaya çıkacağını kaydeder. Yine müteşâbih âyetlerin gerekli kıldığı nazara bağlı olarak kişilerin aynı zamanda marifetullah ve tevhid bilgisine de ulaşacaklarını ilave eder.⁷²

Son dönem Şîî müellif ve felsefecilerinden olup kelim alanında da risaleleri bulunan Muhammed Hüseyin Tabatabâî de (ö. 1402/1981) müteşâbih âyetlerin hikmetine dair bazı açıklamalar yapar. Kendisinden önce bu konuda ortaya atılan kimi hikmet ifadelerini eleştiren müellif, ardından doğru olduğunu düşündüğü hususlara dikkat çeker. Buna göre öncelikle bu türden âyetler, tasdik konusunda insanları sınama amacına hizmet eder. Zira Kur'an'da yer alan tüm ifadeler, hiçbir şüphe duyulmayacak şekilde aklen apaçık hususlardan oluşursa, imanın muhtevasında bulunan, Allah'ın emrine boyun eğme ve peygamberine teslim olma durumu anlamını yitirir. İkinci olarak bu âyetler, kişinin tefekkür ihtiyacı

71 Ebu Ca'fer Reşîdüddîn Muhammed b. Ali İbn Şehrâşûb, *Müteşâbihü'l-Kur'ân ve'l-muhtelifüh* (Kum: İntişarat-ı Bidar, 1328), 2-3.

72 Molla Muhsin Muhammed b. Şâh Murtazâ b. Şâh Mahmûd-ı Kâşânî Feyz-i Kâşânî, *Tefsîrü's-sâfî* (Tahran: Mektebetü's-Sadr, 1379), 1: 318.

duymayacağı hususları alıp kullanımında ihmalkârlık göstereceği akli bu durumdan koruyarak onu araştırma ve soruşturma vazifesine yönlendirmek gibi bir gaye güder. Akıl, insanın en değerli gücü olup onun kullanılarak terbiye edilmesi gerekir. İşte müteşâbihler onu bu yöne sevkeder. Üçüncü olarak peygamberlerin, havas ile avam, zeki ile ahmak, âlim ile cahil, her çeşit insana gönderildikleri iyi düşünüldüğünde, kimi manaları herkesin eşit şekilde anlayacağı bir ifadeye bulunmanın mümkün olmayacağı da açığa çıkar. İşte bu noktada ilgili manaları daha üst seviyedeki kişiler yerine göre mecaz ve kinaye yolu ile alacakken, avam da burada teslimiyet gösterip manayı Allah'a bırakma yoluna gider.⁷³ Bu noktada müellifin, diğer Şîî zevattan farklı olarak Selefiyye'ye benzer tarzda işin içerisine tasdik ile sınanma hikmetini de kattığı görülür.

Diğer bir Şîî müfessir Seyyid Ebu'l-A'lâ Sebzevârî (ö. 1414/1993) ise müteşâbih âyetlerin hikmetini insana aklının zayıflığını göstermek şeklinde takdim eder. Buna göre akıl Kur'anî hakikatleri anlama ve onları kuşatma hususunda acizdir. İlgili âyetler arasında düzgün bir bağlantı kurulduktan sonra onlarda hiçbir kusurun bulunmadığı muhakkak olduğuna göre, o halde teşabüh ve karışıklığın tamamen insan aklında gerçekleştiği ortaya çıkar.⁷⁴

2.4. Eş'ariyye

Eş'arî ulema da bu konuda farklı türde kaleme aldıkları eserlerinde görüşlerini beyan ederler. Onların en önemli kalamcılarında ve meşhur müfessirlerinden olan Fahreddîn er-Râzî, müteşâbih âyetler üzerinden Kur'an'ın kimi olumlu niteliklerine hâlel getirme gayreti güden bazı itirazlara yer verdikten sonra bu minvaldeki ilahi kelamın hikmetlerine temas eder. Buna göre müteşâbih âyetlerin varlığı, doğruya ulaşmayı daha güç bir hale getirir, bu zorluk da sevabın artmasına vesile olur. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın "Yoksa Allah içinizden cihad edenleri belli etmeden, sabredenleri ortaya çıkarmadan cennete gireceğinizi mi sandınız?" (Âl-i İmrân 3/142) mealindeki ilahi kelamı da ilgili hususa işaret eder. İkinci olarak Kur'an'ın tamamen muhkem âyetlerden oluşması halinde, buna uygun sadece bir görüş (mezhep) olur, onun getirdiği izahlarla farklı fi-

73 Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin Tabatabâî, *el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân* (Kum: Cemaatü'l-Müderrişîn, ts.), 3: 56-57.

74 Ayetullah Seyyid Abdu'l-A'la Mûsâvî Sebzevârî, *Mevâhibü'r-Rahmân fî tefsîri'l-Kur'ân* (Necf: Mektebetü'l-Mühezzeb; Kum: Darü't-Tefsir, 1431/2010), 5: 82.

kirler batıl konumuna düşer. Bu ise, dışarıda kalan fikir sahiplerini, ilgili görüşü kabulden, onun üzerine tefekkürden ve ondan istifade yolundan uzaklaştırır. Hâlbuki Kur'an'ın şimdi olduğu üzere muhkem ve müteşâbih âyetlerden teşekkül etmesi halinde ise her mezhep sahibi, kendi yaklaşımını teyit edecek deliller bulmaya gayret gösterir, buna bağlı olarak da farklı görüş sahibi kişiler de bunlar üzerine tefekkür eder ve kendi anlayışları doğrultusunda tevil geliştirirler. Bütün bu gayretler neticesinde müteşâbihler, muhkemlere göre yorumlanır ve batıl görüşler ayıklanarak hakka ulaşılır.⁷⁵

Râzî'nin müteşâbih âyetlerin hikmetini izah sadedinde zikrettiği bu ikinci madde Reşîd Rızâ (ö. 1354/1935) tarafından eleştirilir. Râzî'nin müteşâbih âyetlerin indirilmesini, mezhep ehlini onlar üzerinde tefekkür etmeye yönlendirme hikmeti üzerinden açıkladığını düşünen Rızâ, onun böyle bir gerekçe sunmasını hayretle karşılar. Kur'an'ın nüzülü esnasında mezheplerin bulunmadığına dikkat çeken müellif, bu yoldan kimse-
nin hidâyete ermediğine işaret ederek ortaya konulan bu hikmetin doğru olmadığına atıfta bulunur.⁷⁶ Fahreddîn Râzî burada müteşâbih ifadelerin daha çok ilmî atmosferin gelişimine sunduğu katkıyı dile getirmeye çalışırken, Reşîd Rızâ özellikle mezhep kelimesinin çağrıştırdığı anlam üzerine odaklanarak ilgili tenkidi yöneltir ve Kur'an'ın nüzülü esnasında fırkaların bulunmamasını buna gerekçe yapar. Ancak burada Kur'an'ın gelecekteki durumları nazara almasının imkan dâhilinde olup, hatta bunun onun mucizevî yönlerinden birini teşkil ettiği dikkate alındığında açıkçası bu eleştirinin zayıf olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kur'an'da yer alan müteşâbih âyetlerin hikmetlerini izah etmeye devam eden Râzî, üçüncü olarak meseleye taklidin engellenmesi açısından yaklaşır. Buna göre müteşâbihlerin varlığına bağlı olarak kişi, akli delillerden kendisine destek bulma ve diğer ilim dallarına ait müktesabatını artırma ihtiyacı içerisine girer. Böylece taklit karanlığından kurtulup, istidlalin aydınlık yoluna ulaşmış olur. Hâlbuki aksi durumda, yani sadece muhkemlerin bulunduğu bir atmosferde ise kişi, akli delillere ihtiyaç duymaz ve kendisini cehalet ile taklide teslim eder. Dördüncü olarak yine müteşâbihlerden hareketle kişi, tevil yollarını ve ifadelerin birbirlerine tercih

75 Fahreddîn er-Râzî, *Esasü't-takdîs*, 248-249; Fahreddîn er-Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 7: 185.

76 Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-hakîm=Tefsîrü'l-menâr* (Kahire: Dâru'l-Menâr, 1367), 3: 170.

şekillerini bilme ihtiyacına girer, bu da lügat, nahiv ve usûl-i fıkıh gibi çeşitli ilim dallarında maharet kazanma ve tercih yollarını bilme arzusunu tetikler. Aksi durumda ise bunların hiçbirine ihtiyaç hissedilmez. Beşinci olarak Râzî, Kur'an'ın muhatap aldığı kesimin genişliğine atıfta bulunur. Buna göre hem havasa hem de avama hitap eden bu ilahi kitap, halkın yanlış anlama içerisine girebileceği durumları bertaraf etme yolunu seçer. Genelde tamamen akli nitelikteki hakikatleri idrak etmekten uzak olan avam, Allah'ın cisim olmadığı, yer kaplamadığı, Kendisine bir işarette bulunulmadığı gibi ifadeler duyduğunda, O'nun var olmadığı zannı ile ta'til anlayışına kapılabilirdi. İşte bu durumda onların algı ve hayallerine de münasip kimi manalara delalet eden lafızların kullanılması en uygun yol olur. Böylece bir denge de sağlanır. Burada O'na dair ilk aşamada geçen ifadeler müteşâbih iken, işin sonunda zikredilen ifadeler ise muhkem olmuştur.⁷⁷ Diğer bir ifadeyle tamamen tenzihi bir üslup halkı kimi yanlış fikirlere sevk edebileceği için, bu konuda önce insanların tahayyüllerine uygun kelimeler, ardından hakikati apaçık bildiren lafızlar kullanılmıştır.

Râzî'nin müteşâbih âyetlerin varlığına dair dile getirdiği hikmetlerin kendisinden sonra gelen kimi zevat tarafından aynen aktarılmasına bakılacak olursa onun bu fikirleri, etkili olmuşa benzemektedir. Hanbeli ulemasından Ebû Hafs Ömer İbn Âdil (VIII./XIV. yüzyıl)⁷⁸ ile Cemâlüddîn İbn Akîle (ö. 1150/1737)⁷⁹ gibi kelamcılık yönü de olan zevatı bu kişilerin arasında saymak mümkündür. Bununla birlikte zikrettiği kimi maddele- re yönelik tepkiler de eksik olmamıştır. Bu manada onun dile getirdiği son maddenin, Allah'ın başlangıçta müminleri saptırmak için müteşâbih ifadeler kullandığı, sonra da kulların maslahatı adına daha önce bildirdiklerinin yalan olduğunu beyan eden lafızlara yer verdiği anlamına geldiği

77 Fahreddin er-Râzî, *Esâsü't-takdîs*, 249-250; Fahreddîn er-Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 7: 185-186. Reşid Rıza, Fahreddîn Râzî'nin beşinci madde üzerinden getirdiği açıklamaların da, avamı müteşâbihe yönlendirip yönlendirmediği belli olmayan ifadeler olarak değerlendirip, onların çok da münasip olmadığını ihsas eder. Bk. Reşid Rıza, *Tefsîru'l-menâr*, 3: 170.

78 Ebû Hafs Ömer b. Ali ed-Dımaşki İbn Adil, *ed-Dımaşki İbn Adil, el-Lübâb fî ulûmi'l-kitâb*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud-Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998), 5: 34-35.

79 Cemâlüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Said İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Osman (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 2: 194-195.

belirtilir ve bu düşünce üzerinden ona tenkitler yöneltilir.⁸⁰

Yine Eş'arî kelâmcılarından biri olarak kabul edilen Râgıb el-İsfahânî de müteşâbih âyetlerin Kur'an'daki varlığına dair ortaya konulabilecek hikmetlere temas eder. Buna göre müteşâbihler, Allah'ın, tefekkür ve iyiyi kötüden ayırma hassesi ile kendisine imtiyaz verdiği insanın bu gücünün artmasına aracı olur. Gerçek şerefini ilim, hilm ve hikmet ile elde eden insanın bu makama ulaşmasına katkı sağlar. İnsanın eksik bir şekilde sahip olduğu tefekkür hassesini, kemale erdirmesi için vasıta olan bu müteşâbih âyetler, onun gelişimine zemin hazırlar. Aksi bir düşünce, yani müteşâbih âyetleri faydası olmayan ifadeler olarak görmek, Cenâb-ı Hakk'ı kendisinden münezzeh olduğu abes işle iştigal etme gibi bir konuma getirir.⁸¹

Diğer bir Eş'arî kelâmcısı olan Kâdî Beyzâvî de (ö. 685/1286) müteşâbih âyetlerin varlığına dair gerekçeleri sıralarken, öncelikle bu tür ilahi kelâm örneklerinin ulemanın faziletinin ortaya çıkmasına vesile olduğunu belirtir. Yine bu âyetlerin ilim adamlarının onları düşünme ve onlarla murat edilen manaları anlamaya vasıta olan ilimleri tahsil yönündeki hırslarını artırma gibi bir işlev de yüklediğini kaydeder. Ayrıca ilgili manalara ulaşma ve muhkem ile müteşâbih arasında uzlaşma sağlama hususunda gösterdikleri gayret ve çektikleri sıkıntılara bağlı olarak bu tarz âyetlerin ulemanın derecelerinin yükselmesine vesile olacağını ilave eder.⁸²

Eş'ariyye mezhebinin önemli kelâmcılarından olan Sa'düddîn Tef-tazânî de (ö. 792/ 1390) *Telvîh* adlı meşhur usûl-i fıkıh eserinde müteşâbih âyetlerin indirilmesindeki hikmete temas eder. Teslimiyetçi bir tavır üzere onun hikmetini, ilimde derinlik kazanan kişilerin onlar hakkında tefekkürden ve tüm sırlarıyla onları bilme arzularını gerçekleştirilmekten geri durma ile imtihan edilmeleri şeklinde açıklar. Nasıl cahillerin imtihanları, arzu duymayıp rağbet göstermedikleri ilim ve benzeri şeyleri tahsil etmeleri üzerinden gerçekleşiyorsa, ulemanın da bunlarda tevakkuf etme

80 Abdülmuhsin el-Mutayrî, *De'âva't-tâinîn fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 84.

81 Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb İsfahânî, *Mukaddimetü câ-mii't-tefâsîr*, thk. Ahmed Hasan Ferhat (Kuveyt: Dâru'd-Davet, 1405/1984), 89-90.

82 Ebû Saîd Nâsîrüddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, haz. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-A-rabî, ts.), 2: 6.

ve arzuladıkları şeyleri (ilim) terk ile imtihan olunduklarını söyler. Bu durumu izah için herkesin kendi arzu ve temennilerinin aksini yapmakla sınındığını belirtir.⁸³ Böylece müteşâbih âyetlerin temel hikmetinin onlar karşısında tevakkuf ile imtihan olduğunu zikretmiş olur. Ancak onun bu fikirlerini, daha çok düşünülerek manasına ulaşma imkanı bulunmayan müteşâbihlere ait bir hikmet olarak ele almak daha uygun olsa gerektir.

Eserlerinden selefî bir anlayışa sahip olduğu izlenimi uyanmakla birlikte Eş'ariyye mezhebine mensup olduğu bilinen Celâleddîn Suyûtî de (ö. 911/1505)⁸⁴ Fahreddîn Râzî'nin zikrettiği ilgili hikmetlerin dışında müteşâbih âyetlerin faydasına dönük müstakil birtakım maddeler daha sayar. Buna göre şâyet müteşâbih âyetler, bilinmesi mümkün olan alana dair ise öncelikle, bu ifadeler ulemayı onların muğlaklığı üzerinde tefekkür etmeye ve inceliklerini araştırmaya teşvik eder. Bu noktada gösterilen çabalar, kişinin Allah'a yakınlaşmasına vesile olur. Yine onlar, kişinin üstünlüğünün ortaya çıkması ve diğerlerinin önüne geçmesine zemin teşkil eder. Zira tamamı muhkem olan Kur'an'da bir tevil ve tefekküre ihtiyaç kalmaz, buna bağlı olarak da herkes eşit olur ve ilim ehlinin diğerlerine karşı üstünlüğü tezahür etmez.⁸⁵

Suyûtî'ye göre şâyet müteşâbih âyetler, bilinmesi mümkün olmayan hususlar hakkında olursa o zaman da başka tür hikmetler tazammun eder. Buna göre kulların, ilgili müteşâbih ifadeler karşısında tevakkuf etme, teslimiyet gösterme ve manayı O'na bırakma hususunda bir sınanmaya tabi kılınmaları ilgili âyetlerin inşindeki hikmetlerden birini içerir. Yine tıpkı mensuh âyetlerde olduğu üzere onun okunmasıyla taabbüdün gerçekleştirilmesi de diğer bir hikmetini tezahür ettirir. Aynı şekilde, tüm feshat ve belagatlerine rağmen kendi lisanlarıyla inen bir kitapta geçen manalara vakıf olmaktan acze düşmeleri itibariyle inkârcılara karşı bir

83 Sa'deddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah Teftazânî, *Şerhü't-Telvîh ale't-Tavzîh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 1: 11-12. Molla Hüsrev'in de (ö. 885/1480) benzer bir hikmet maddesine yer verdiği bu konuda o, ilgili anlayışın "istiva" ve "yed" gibi müteşâbih ifadelerin teviline karşı çıkan ve murad-ı ilahinin hakikati ne ise ona inanan kişilerin hikmet anlayışını temsil ettiğini belirtir. Bunun da aklen caiz olsa bile anlaşılma-yan bir hitaba yer verilmesinin Hakîm olan ilah anlayışına aykırı olacağı yönündeki itirazı mebni olarak ortaya konulduğunu kaydeder. Muhammed b. Feramurz Molla Hüsrev, *Mirâtü'l-usûl fi şerhi Mirkâti'l-vusûl* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, ts.), 199-205.

84 Salih Sabri Yavuz, "Süyûtî (Kelâm)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38: 203.

85 Celâleddîn es-Suyûtî, *el-İtkan*, 2: 33.

hüccet konumunda bulunması da onun Allah tarafından indirildiğine delalet etmenin yanı sıra hikmetine dair de başka bir gerekçe oluşturur.⁸⁶

2.5. Mâtürîdiyye

Mâtürîdiyye uleması bu konudaki görüşlerini daha çok kaleme aldıkları tefsirlerinde dile getirirler. Mezhebin kurucusu olarak kabul edilen İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) müteşâbih âyetlerin hikmetini izah ederken ondan kastedilen anlama göre bir açıklama yapar. Buna göre şâyet müteşâbih, anlamına vakıf olunması mümkün olan türde olursa bunun hikmeti iki madde üzerinden ortaya konulur. Birincisi âlim olanın bu niteliğe sahip olmayan kimse karşısındaki üstünlüğünü ortaya çıkarmak, ikincisi ise müteşâbihler ile murat edilen ilgili mananın peşine düşülmesini sağlamaktır. Eğer burada anlamına ulaşma imkanı bulunmayan müteşâbih maksut olursa, bu sefer onun hikmetini, bir imtihan aracı olarak tespit etmek mümkündür. Allah bu boyutuyla müteşâbih ifadeler üzerinden insanları onun manasında tevakkuf edip etmeyeceklerini sınamış olur. Dünya bir imtihan yurdu olup insanlar orada çeşitli şekillerde imtihana tabi tutulurlar.⁸⁷ Burada İmam Mâtürîdî'nin müteşâbih âyetlerin hikmetlerine temas ederken özellikle ihtimal kelimesini kullanması dikkat çekicidir. Böylece o, mutlak anlamda ilgili âyetlerin hikmetlerine tam anlamıyla vakıf olunamayacağı hususuna işaret ettiği gibi sunduğu gerekçe ile de uyumlu bir ifade kullanmış olur.

Öte yandan Mâtürîdî, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarına dair aktarılan ifadeleri ilgili ibareler aracılığıyla O'nun niteliklerinin hakikatini ortaya koymak şeklinde değil insanların zihinlerine söz konusu hakikati yakınlaştırmak şeklinde yorumlayarak, müteşâbih kelimelerin de bir nevi hikmetine dair açıklama getirmiş olur.⁸⁸ Buna göre müteşâbih âyetler ilgili manayı gerçekten insanların algıladığı şekilde sunan ifadeler olarak değil, onların ontolojik olarak hakikatini idraktan aciz oldukları manaları, kendi algı

86 Suyûtî, *el-İtkan fî ulûmi'l-Kur'ân*, 2: 33. Burhaneddin Zerkeşî de (ö. 794/1392) yukarıda yer alan son maddeyle ilgili getirdiği açıklamada, Allah'ın o münkirleri ilgili manaları keşfetmekte aciz bırakmasının ona yönelik vukufiyetin ortaya çıkmasını engelleyen Zâtın Cenab-ı Hakk olduğu hususunu gösterdiğini söyler. Bk. Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 2: 75-76. Böylece, her iki zat da ilgili madde üzerinden müteşâbih âyetlerin bir hikmetini de, insanlara acizyetlerini hissettirme şeklinde takdim etmiş olurlar.

87 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2: 247.

88 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2: 18.

düzeylerine indirme amacına hizmet eder.

Mâtürîdî bir anlayış üzere kelami görüşler serdedip eserler telif eden Ebu'l-Leys es-Semerkindî de (ö. 373/983)⁸⁹ ilgili âyetin tefsirinde müteşâbih ifadelerin hikmetine değinir. Bu noktada diğer pek çok müfessir gibi beyan için inen Kur'an'da neden müteşâbih âyetlerin olduğu şeklindeki mukadder bir soruya yer veren müellif, bunu iki madde üzerinden açıklar. İlk olarak hepsi muhkem olan Kur'an karşısında ulemanın birbirlerine karşı fazilet derecelerinin ortaya çıkmayacağını, işte bunu sağlamak için onda müteşâbih ifadelerin yer aldığını kaydeder. Burada genellikle âlimin cahile karşı üstünlüğünün zuhuru amacına bina edilen hikmeti, müellifin bir âlimin diğerine karşı fazileti üzerinden açıklaması dikkat çekicidir. İkinci olarak Semerkindî, diğer tür eserlerde nasıl bazen açık bazen de kapalı ifade biçimleri seçiliyor ve kimi yerde dikkat çekici kelime ve cümleler kullanılıyorsa Kur'an'da da aynı üslubun kullanıldığına işaret eder. Ardından kolay biçimde algılanacak bir cümlenin parlaklığının da o nispette az olacağını ifade ile müteşâbih âyetlerin muğlaklığının ona bir açıdan üstünlük kazandırdığını belirtmiş olur.⁹⁰

Diğer bir Mâtürîdî kalamcısı olan Ebu'l-Berekât en-Nesefî de (ö. 710/1310) Kur'an'ın tamamen muhkem âyetlerden oluşmayıp içerisinde müteşâbihlerin de bulunmasını izah eder. Buna göre müteşâbihler, bir imtihan vasıtası olduğu gibi hak üzere karar kılanla bu sebatı göstermeyen kişilerin arasını temyiz etme işlevi görür. Yine ilim ehlinin ilgili müteşâbihlerin anlamını çözüp, onları muhkem ifadelerle göre değerlendirme aşamasında, önemli neticeler ile pek çok bilgiye ve buna bağlı olarak da yüksek derecelere ulaşmalarına hizmet eder.⁹¹ Bu açıklamalarında belirgin şekilde Zemahşerî'nin kimi izahlarını kullandığı görülen Nesefî, ayrıca özel olarak "müteşâbih âyetlerin indirilmesinin faydası" altında başka yorumlar da yapar. İlgili faydaları, onlara Cenab-ı Hakk'ın muradı doğrultusunda itikad etme ve O, bir yol açmadıkça onlara vakıf olma hususunda beşer idrakinin acizliğini kavrama şeklinde açıklar.⁹²

89 İshak Yazıcı, "Semerkindî Ebu'l-Leys", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36: 473-474.

90 Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî, *Tefsîru's-Semerkindî=-Bahru'l-ulûm*, thk. Ali Muhammed Muavvaz-Adil Ahmed Abdülmevcud (Beyrut: Dârul-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993), 1: 247.

91 Ebu'l-Berekât en-Nesefî, *Tefsîrü'n-Nesefî*, 1: 237.

92 Ebu'l-Berekât en-Nesefî, *Tefsîrü'n-Nesefî*, 1: 238.

Tefsirinde pek çok kelami konuya yer vermiş olan Ebussuûd Efendi de (ö. 982/1574) müteşâbih âyetlerin varlığını çeşitli hikmetler üzerinden açıklar. Öncelikle bu tür âyetlerin ulemanın diğer kimselere karşı olan üstünlüğünü izhar ettiğini, ayrıca onları ilgili ilahi kelim örneklerini düşünme hususunda gayrete getirdiğini belirtir. Yine insanları ilgili hükümleri anlamak için gereken ilimleri tahsile yönlendirip onları elde etmelerine yardımcı olma işlevi gördüğünü kaydeder. Diğer müellifler gibi bu uğurda çektikleri sıkıntılara bağlı olarak yüksek derecelere ulaşmalarını da bir diğer hikmet maddesi olarak ilave eder.⁹³

Hanefî fakihlerinden olan Abdülaziz el-Buhârî de (ö. 730/1330) *Keşfü'l-esrâr* adlı meşhur usul eserinde müteşâbih âyetlerin hikmetine temas eder. İndirilen kitabın bir durumu bildirmek veya sorumlu tutmak amacına matuf olarak nazil olduğunu söyleyen müellif, ilgili ifadeleri hiçbir şekilde anlamak mümkün olmazsa orada hikmetten bahsedilemeyeceğini beyandan sonra müminlerin ilim zaviyesinden iki kısımda ele alınabileceğini dile getirir. Kur'an'da hafî ve müşkil ifadelerin yanında müteşâbih âyetlerin var olma nedenine temas ederken, bu sonuncu türdeki kelamın varlığını imtihan ya da imtihanın tamamlanması amacı ile izah eder. Burada ilk iki maddenin hikmetini tefekkür üzerinden açıklarken, müteşâbihin hikmetini tam aksi yönde tefekküre gitmeden onun hak oluşuna itikad etme şeklinde ortaya koyar. Bu boyutuyla onun bir nevi ibadet konumunda olacağına işaret eder. Müteşâbih âyetler noktasında Rabbine karşı adeta bir taş yığını hükmünde olan akılların teslimiyet göstermesi ve eksikliğini itiraf etmesi gerektiğini söyler. Böylece onların varlığını kişinin imtihan edilmesi ve kendi aciziyetinin farkına varması şeklinde ortaya koymuş olur.⁹⁴ Tabii onun burada yer verdiği son hikmet ifadesini, manası hiçbir şekilde anlaşılamayacak olan müteşâbih âyetleri kastederek zikrettiği aşikârdır.

Hanefî-Mâtürîdî ekolünden gelen Sadrüşşeria Ubeydullah b. Mesud el-Buhârî de (ö. 747/1346) *et-Tavzîh fî ḥalli gavâmizi't-Tenkih* adlı usul eserinde müteşâbih âyetlerin hikmetine kısaca temas eder. Bu çerçevede o, ilgili âyetlerin hikmetini derin ilim sahibi kişilerin zihinlerini, onların manalarını tefekkürden ve ilgili anlamlara ulaşma hususunda duydukları

93 Ebussuûd Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *Tefsîru Ebissuûd =İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kur'âni'l-kerîm* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 2: 8.

94 Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfu Pezdevî (Keşfü'l-esrâr)* (Dersaadet: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, 1308), 1: 57-58.

iştiyaktan kendilerini alıkoyma şeklinde açıklar.⁹⁵ Burada da aynı şekilde anlamı keşfolunmayacak türdeki müteşâbih ifadelerin maksut olduğu anlaşılmaktadır.

Son dönem Mâtürîdî kelamcılarında olan Ömer Nasuhi Bilmen de (ö. 1391/1971) müteşâbih ifadelerin hikmetini onların imtihan vesilesi olmasında arar. Bunu da manasını anlamadığı ifadenin hakkaniyetine teslim olma şeklinde belirleyen müellif, burada kimilerinin sergilediği tavırla sevaba ulaşırken, cahilane yorumlar getiren kimselerin ise azaba duçar olacaklarını kaydeder. Ayrıca bu tip âyetlerin kişinin kendi acziyetinin farkına varmasına ve kimi konular hakkında uyanık bir vaziyette bulunmasına da katkı sağladığına dikkat çeker.⁹⁶

2.6. Hariciler-İbadiyye

Hâricîlerin İbadiyye kolunun önemli âlimleri arasında bulunan İbn Bereke de (ö. 362/ 973) müteşâbih âyetlerin hikmetine dair açıklama yapar. Öncelikle Allah'ın, kullarını imtihan için yarattığına dikkat çeken müellif, Kur'an'ın tevili ve farklılığı ortadan kaldıracak şekilde tamamen muhkem ifadelerden oluşması halinde akılların gelişim gösteremeyeceğini, kişilerin birbirlerine karşı üstünlüğünün ve bu uğurda sergileyecekleri gayretin ortadan kalkıp herkesin eşit dereceye geleceğini kaydeder. Allah'ın bundan yüce olup hikmeti ile Kur'an'ı muhkem ve müteşâbih ifadeler bütününden oluşturduğunu, böylece ilkini asıl, diğerini aklın çalışması ve buna bağlı olarak sevaba ulaşılması için muhkeme göre değerlendirilecek bir kavram haline getirdiğini belirtir. Bu noktada Allah'ın hiçbir sıkıntıya maruz bırakmadan kullarına derece ve sevap verebileceği şeklindeki bir soruyu da cevaplandırır müellif, O'nun gücü dâhilinde olan her şeyi yapmadığını ifadeden sonra ilahi hikmete atıfla çalışıp gayret gösteren kimse ile bunları yerine getirmeyen kişinin derecesinin bir olmasının hikmete aykırı olacağına dikkat çeker. Meseleye ilahi kudret açısından yaklaşıldığında Allah'ın, peygamberi ile mümin olmayan kişiyi de aynı mertebeye cennete koyabileceğini, ama meselenin bu husus üzerine tesis edilmediğini kaydeder ve ilgili ifadesini teyit eder.⁹⁷

95 Sadrüşşeria Ubeydullah b. Mesud el-Buhârî, "Tavzîh li metni't-Tenkîh", *Şerhü't-Telvîh ale't-Tavzîh* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1: 12.

96 Ömer Nasuhi Bilmen, *Kuran'ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri* (İstanbul: Nesa Yayınları, 1985), 1: 324.

97 Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed İbn Bereke el-Behlevî, *Kitâbu'l-Câmi'*, thk.

Yine aynı fırkanın önemli âlimlerinden olup kelim, fıkıh ve hadis gibi alanlarda eserler veren Muhammed b. Yusuf Itfeyyîş de (ö. 1332/1914) *Himyânu'z-zâd* adlı tefsirinde⁹⁸ müteşâbih âyetlerin hikmetlerine değinir. Bu çerçevede sarih ve kinaî bir üslup çerçevesinde oluşan Arap lisanına uygun olarak aynı dilde inen Kur'an'ın da benzer bir tarz kullandığını ifade eder. Burada müminin ilgili müteşâbih kelimelerde tevakkuf edip onun manasını Allah'a havale ederken münafığın onunla kalbinin sapacağına işaret eder. Yine onu anlamak için gösterilen çabaya bağlı olarak sevabın artmasına katkı sunacağını ilave eder. Bütün kelimeleri muhkem ifadelerden oluşan Kur'an karşısında insanın cehalet ve taklit üzere kalacağına dikkat çeken müellif, bunu hükme ulaşmak için akli delile ihtiyaç duymama ile açıklar. Yine kişinin müteşâbih ifadelerin anlamına ulaşmak için sarf, nahiv, lügat ve usul-ı fıkıh ilimlerine ihtiyaç duymasını da bir diğer hikmet olarak aktarır. Yine genelde insan tabiatının hakikatleri idrak hususunda gevşeklik gösterdiğine dikkat çeken müellif, bu noktada her kesime hitap eden Kur'an'ın kimi ifadelerini insanların hayal dünyasına uygun şekilde aktarıp onları tevhid hakikatiyle birlikte kullandığını söyler. Gerçeğe mutabık ifadelerin muhkem, diğerlerinin ise (insan vehmine münasip) müteşâbih olduğuna değinen müellif, Allah'ın cisim olmadığı, yer kaplamadığı, kendisine işarette bulunulmadığı gibi ifadeleri duyan bir kişinin Cenâb-ı Hakk'ın yokluğu gibi bir vehme kapılmaması adına O'nun vücuduna işaret eden müteşâbih ifadelerin kullanıldığını kaydeder.⁹⁹ Müellif, yaptığı bu açıklamalar ile Fahreddîn Râzî'nin ilgili görüşlerinden etkilendiğini ortaya koymuş olur.

İbadiyye uleması arasında yer alan ve Umman'ın resmî müftülük makamını ihraz eden Şeyh Ahmed Halîfî ise, müteşâbih âyetlerin hikmetini, ilahi kelâmın evrenselliği, tüm zaman ve mekânlara hitap etme gücü, nihayet tedrici bir eğitim metodu benimsemesi üzerinden açıklar. Sonrasında diğer tefsirlerde vurgulanan tefekkür, tedebbür ve teemmül faaliyetlerini geliştirme fonksiyonuna atıfta bulunur.¹⁰⁰

İsa Yahya el-Bârûnî (Maskat: Vizaretü't-Türâsî'l-Kavmi ve's-Sekâfe, 1998), 1: 56-57.

98 İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988), 1: 541.

99 Muhammed b. Yûsuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'abî, *Himyânu'z-zâd ila dâri'l-meâd*, thk. Abdülahafiz Şelebî (Maskat: Vizaretü't-Türâsî'l-Kavmi ve's-Sekâfe, 1403/1983), 4: 14-15.

100 İsmail Albayrak, "İbâdi Tefsir Usûlüne Genel Bir Bakış", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal*

Sonuç

Bütün İslami ilimlerin başlıca kaynağı konumunda bulunan Kur'an, yüzyıllar boyunca farklı zihinlerin üzerinde fikir yürüttüğü, açıklamalar getirdiği, fıkhi hükümler çıkardığı ve itikadi esaslar tespit ettiği kutsal bir kitap olagelmıştır. Onun araştırmalara mevzu edinilen konularından birisi de muhkem ve müteşâbih âyetler meselesi olmuştur. Daha çok tefsirlerde kendisine yer bulan müteşâbih konusu, müstakil eserlerde de incelenmiş ve hakkında farklı vecihleri itibariyle muhtelif açıklamalar yapılmıştır. Bu meyanda onun hikmetleri hakkında da kelim eksik olmamıştır.

Müteşâbih âyetlerin hikmetleri konusunda kimi zevat, ilgili maddeleri manasını bilme imkânı olanlar ile anlamına ulaşma imkânı bulunmayanlar şeklinde ikili bir tasnif üzerinden ortaya koymuş iken; kimileri ise böyle bir ayrıma başvurmadan doğrudan söz konusu faydaları izah etme cihetine gitmiştir. İlk tavrı daha çok Eş'arî ve Mâtürîdî kelimcilerde; ikincisini ise birbirine zıt kutuplarda yer alan Selefiyye ve Mu'tezile ulemasında görmek mümkündür. Selefiyye burada ilgili âyetlerin hikmeti hususunda teslimiyet maddesi üzerine yoğunlaşırken, Mu'tezile ise ilme teşvik unsuruna ağırlık vermiştir. Aslında bu ekollerin ilki, mutlak olarak hiçbir müteşâbih ifadenin anlamının bilinemeyeceğini ileri sürmediği gibi, ikincisi de, onların tümüyle bilinebilir olduğunu iddia etmemiştir. Ancak bununla birlikte birinci fırka, daha çok onların bilinemeyeceği ve tevilinin yapılamayacağı, diğeri ise bilineceği ve tevil edileceği fikrine ağırlık vermiş ve ilgili hikmetleri sayma yoluna gitmiştir. Doğal olarak onların teviline karşı çıkan ilk grup, tevakkuf ile teslimiyet gösterme; tevil fikrini benimseyen ikinci anlayış ise, ilme yönlendirip taklitten uzak tutma hikmetine dikkat çekmiştir. Bu noktada Şîa da ağırlıklı olarak Mu'tezilî anlayışı takip etmiştir. Burada genel anlamda onların tevil edilebileceği fikrini savunan Eş'arî ve Mâtürîdî düşünce ise manası bilinemeyecek olanlarda selefi, diğeri tür müteşâbihlerde ise i'tizalî hikmet maddelerine atıf yapmışlardır, İbâdiyye fırkası da bu konuda onlara benzer bir yol izlemiştir.

Aslında müteşâbih âyetlere dair aktarılan hikmet maddelerinde tam anlamıyla bir mezhebi aidiyet duygusundan bahsetmek zor gözükmektedir. Bu manada konuyla ilgili fikir bildirilirken, yazılan eserin türü meseledeki bakış açısını değiştirebilmektedir. Örneğin tefsir alanında kaleme alınan çalışmalarda mesele daha çok belli kalıp ifadelerle aktarılmakta,

aynı sahada yazılan diğer eserlerdeki bilgilerin tekrarına düşülmekte ve mezhebi aidiyet geri plana atılabilmektedir. Nitekim selefi çizgiye mensup olan İbnü'l-Cevzî'nin, saydığı ilgili hikmet maddelerinden birinde ilmi teşvik hususuna yer vermesi bu durumu kanıtlamaktadır. Zira malum olduğu üzere Selefiyye, müteşâbih âyetlerin manasının bilinmesinde ilim ehlini yetkin görmemekte, buna bağlı olarak da çoğu kez ilgili hikmetler meyanında ilme teşvik maddesine yer vermemektedir. Yine kimi usul-i fıkıh eserlerinde de bu aidiyet duygusunun arka plana atıldığını görmek mümkündür. Nitekim bu manada ilgili hikmet maddelerinde ilme teşvik hususunu ön plana çıkaran Hanefî-Mâtürîdî çizgiye mensup olan kimi zevat, bu meyanda sadece tevakkuf ile sınanma maddesine dikkat çekmektedirler.

Müteşâbih âyetlerin hikmeti hususundaki temel kanaat ise genel olarak ilgili kelimelerinde ortaya çıkmaktadır. Bu manada Kâdî Abdülcebâr ve Fahreddîn er-Râzî'nin söz konusu alanda yazdıkları eserler, mezhepsel yaklaşımı güçlü bir şekilde hissettirmektedir. Örneğin Kâdî, her ne kadar tüm âyetlerin bütün veçheleriyle bilinebilir olduğunu iddia etmese de, görebildiğimiz kadarıyla Kur'an'daki müteşâbih ifadelerin hikmetleri arasında insanların tevakkuf ile imtihan olunmaları gibi bir maddeye yer vermemekte, ilmin gelişimi ve taklidin önüne geçilmesi merkezinde cereyan eden açıklamalar yapmaktadır. Ancak her şeye rağmen sonuçta aynı mezhep mensubu olmalarına rağmen birbirlerinden farklı hikmet maddelerine temas eden zevatın eksik olmadığını hatırdan çıkarmamak ve bu konuda mutlak anlamda bir mezhebin ortak kanaati şeklinde bir hikmet manzumesi ortaya koymamak gerekir.

Öte yandan müteşâbih âyetlerin varlığına dair sayılan hikmet maddelerinde ciddi bir benzerliğin olduğunu da belirtmek gerekir. Bunu da ilgili hususlara daha çok tefsir eserlerinde yer verilmesi, onların da daha önce kaleme alınan tefsirlerden yapılan alıntılarla bezeli olması ile izah etmek doğru olsa gerektir. Bununla birlikte kimi zaman orijinal tespitlere yer verildiği ve önceki kimi hikmet maddelerine eleştiriler yöneltildiği de bir hakikattir. Sonuç itibarıyla bu konuda hangi fikirde olunursa olunsun, meseleye dair söz söyleyen kelâmcıların bir hikmet maddesine yer verip bu tür âyetlerin altında sebepler aradıkları ve manası tam olarak idrak edilemediği için onların bir hikmetsizlik barındırdığı şeklindeki iddiayı cevaplandırma gayreti içerisine girdikleri vurgulanması gereken bir husus olarak karşımızda durmaktadır.

Kaynakça

Albayrak, İsmail. "İbâdi Tefsir Usûlüne Genel Bir Bakış". *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* 19/61 (2015): 31-62.

Alûsî, Ebû's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd. *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'î'l-mesânî*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Ayyâşî, Ebû'n-Nasr Muhammed b. Mesud. *Tefsîrü'l-Ayyâşî*. Ta'lîk: Hâşim Resûlî Muhallâtî. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-Âlemi li'l-Matbuat, 1411/1991.

Behlevî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed İbn Bereke. *Kitâbu'l-Câmi'*. Thk. İsa Yahya el-Bârûnî. 2 Cilt. Maskat: Vizaretü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe, 1998.

Bezvâvî, Ebû Saîd Nâsirüddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. Haz. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kuran'ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*. 8 Cilt. İstanbul: Nesa Yayınları, 1985.

Buhârî, Alaüddin Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed Abdülazîz. *Keşfu Pezdevî (Keşfü'l-esrar)*. 2 Cilt. Dersaâdet: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, 1308.

Buhârî, Sadrüşşeria Ubeydullah b. Mesûd. "Tavzîh li metni't-Tenkîh". *Şerhü't-telvîh ale't-Tavzîh*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed es-Sadık Kamhâvî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1412/1992.

Cübbâî, Ebu Ali Muhammed b. Abdülvehhab b. Sellam. *Tefsîru Ebi Ali el-Cübbâî*. Cem' ve Thk. Hıdır Muhammed Nebha. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.

Cürcânî, Alî b. Muhammed Seyyid Şerîf. *Mu'cemü't-Ta'rîfât*. Thk. Muhammed Sıddık el-Minşâvî. Kahire: Dâru'l-Fazile, 2004.

Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdullâh b. Yûsuf. *el-Burhân fî usûli'l-fikh*. Thk. Abdülazîm ed-Dîb. 2 Cilt. Devha [Doha]: Câmiatu Katar, 1399.

Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî. *Tefsîru Ebissuûd=İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyê'l-Kur'âni'l-kerîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İh-yâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Eş'arî, Ebü'l-Hasan İbn Ebû Bişr. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn*. Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'n-Nehda'l-Mısriyye, 1950.

Ferrâ, İbnü'l-Ferrâ Muhammed b. Hüseyin Ebû Ya'lâ. *el-Udde fî usûli'l-fikh*. Thk. Ahmed b. Ali Seyr Mübareki. 3 Cilt. 3. Baskı. Riyad: y.y., 1414/1993.

Feyz-i Kâşânî, Molla Muhsin Muhammed b. Şâh Murtazâ b. Şâh Mahmûd-ı Kâşânî. *Tefsîrû's-sâfi*. 5 Cilt. Tahran: Mektebetü's-Sadr, 1379.

Hanefi, Hasan. "el-Akl ve'n-nakl", *Mevsû'atü'l-hadreti'l-Arabiyye-ti'l-İslâmiyye*. 3 Cilt. 2: 101-126. Beyrut: el-Müessesetü'l-Arabiyye li'd-Dirasat ve'n-Neşr, 1995.

İbn Âdil, Ebû Hafs Ömer b. Ali ed-Dımaşkî. *el-Lübâb fî ulûmi'l-kitâb*. Thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Mu'avvaz. 20 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/ 1998.

İbn Akîle, Cemâluddîn Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Said. *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Osman. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.

İbn Fûrek, Muhammed b. Hasan. *Makâlâtü's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eşarî*. Thk. Ahmed Abdurrahîm es-Sâyih. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1425/2005.

İbn Şehrâşûb, Ebu Ca'er Reşidüddin Muhammed b. Ali. *Müteşâbihü'l-Kur'ân ve'l-muhtelifuh*. Kum: İntişarat-ı Bidar, 1328.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahman. *Zâdu'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1423/2002.

İbnü'l-Vezîr, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Murtazâ el-Yemânî. *İsârü'l-hak 'ale'l-halk fî reddi'l-hilâfât 'alâ mezâhibi'l-hak min usûli't-tevhîd*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407.

İbnü'l-Vezîr, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Murtazâ el-Yemânî. *er-Ravzü'l-basîm fi'z-zebbi an sünneti Ebi'l-Kâsım*. İ'tena Ali b. Muhammed el-Amran. Mekke: Dâru Alemi'l-Fevaid, ts.

İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb. *Mukaddimetü câmiî't-tefâsîr*. Thk. Ahmed Hasan Ferhat. Kuveyt: Dâru'd-Davet, 1405/1984.

İsfahanî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*. Thk. Safvân Adnân Davûdî. Dımaşk: Dâru'l-Kalem; Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1430/2009.

Kâdî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen b. Ahmed b. Abdülcebbâr. *el-Mugnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl: İ'câzü'l-Kur'ân*. 20 Cilt. Kahire: ed-Darü'l-Mısriyye, 1382/1963.

Kâdî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen b. Ahmed b. Abdülcebbâr. *Müteşâbihu'l-Kur'ani'l-Kerîm*. Thk. Muhammed Azâzî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2017.

Kâdî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen b. Ahmed b. Abdülcebbâr. *Şerhu usûli'l-hamse*. Thk. Abdülkerim Osman. Kahire: el-Heyetü'l-Mısriyyeti'l-Âme li'l-Kitab, 2009.

Kâdî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen b. Ahmed b. Abdülcebbâr. *Tenzihü'l-Kur'ân ani'l-metain*. Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-Hadise, ts.

Kelvezânî, Ebü'l-Hattab Mahfuz b. Ahmed b. Hasan el-Hanbel. *et-Temhîd fi usûli'l-fıkh*. Thk. Müfid Muhammed Ebû Amşe. 4 Cilt. Cidde: Dâru'l-Medeni, 1406/1985.

Kummî, Ebü'l-Hasan Ali b. İbrâhim. *Tefsîrü'l-Kummî*. Thk. Muhammed Bakır el-Muvahhid el-Ebtahi el-İsfehânî. 3 Cilt. Kum: Müessesetü'l-İmam el-Mehdî, 1345.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî Semerkandî. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân=Te'vîlâtu ehli's-sünne*. Thk. Ahmed Vanlıoğlu; ed. Bekir Topaloğlu. 18 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.

Mâverdî, Ebu'l Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb. *Tefsîru'l-Mâverdî: en-Nüket ve'l-Uyûn*. Thk. Seyyid b. Abdülmaksud b. Abdürrahim. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

Molla Hüsrev, Muhammed b. Feramurz. *Mirâtü'l-usûl fi şerhi Mirkâti'l-vusûl*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, ts.

Mus'abî, Muhammed b. Yusuf el-Vehbi el-İbâzi. *Himyânü'z-zâd ila dâri'l-meâd*. Thk. Abdülahafız Şelebî. 15 Cilt. Maskat: Vizaretü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe, 1403/1983.

Mutayrî, Abdülmuhsin b. Zeben. *Deavâ't-tâinîn fi'l-Kur'ani'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1427/2006.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Tefsîrû'n-Nesefî=Medârikü't-tenzîl ve hakaikü't-te'vîl*. Thk. Yusuf Ali Bedevi. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.

Nessâr, Hüseyin. *el-Müteşâbih*. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1424/2003.

Nusayr, Amine Muhammed. *Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî ârâuhü'l-kelâmiyye ve'l-ahlâkiyye*. Kahire: Dâru'ş-Şürûk, 1407/1987.

Öz, Mustafa. "Tûsî, Ebû Cafer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41: 433-435. Ankara: TDV Yayınları, 2012.

Özel, Ahmet. "Kelvezânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 217-218. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Özervarlı, M. Sait. "Selefiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 399-402. Ankara: TDV Yayınları, 2009.

Özmen, Kerim. *İmam Mâtürîdî ve Kâdî Abdülcebbar'ın Tefsirlerinde Yüce Allah'a Dair Müteşâbihlerin Yorumu*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2018.

Râzî, Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer Fahreddîn. *Esâsü't-takdîs fi ilmi'l-kelâm*. Thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ. Kahire: Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye, 1406/1986.

Râzî, Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer Fahreddîn. *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.

Rızâ, Muhammed Reşîd. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-hakîm = Tefsîrû'l-menâr*. 12 Cilt. Kahire: Dâru'l-Menâr, 1367.

Sebzevârî, Âyetullah Seyyid Abdu'l-A'la Mûsâvî. *Mevâhibu'r-Rahman fi tefsîri'l-Kur'ân*. 14 Cilt. Necef: Mektebetü'l-Mühezzeb; Kum: Darü't-Tef-

sir, 1431/2010.

Semerkandî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed. *Tefsîru's-Semerkandî =Bahru'l-ulûm*. Thk. Ali Muhammed, Mu'vvez-Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993.

Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman. *el-İtkan fî ulûmi'l-Kur'ân*. Ta'lîk: Muhammed Şerîf Sükker, müracaâ: Mustafa Kassâs. 2 Cilt. 2. Baskı. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Ulûm, 1412/1992.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-kadîr: el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min ilmi't-tefsîr*. İ'tena: Yusuf el-Gûş. 4. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1428/2007.

Tabatabâî, Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin. *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'ân*. 20 Cilt. Kum: Cemaatü'l-Müderrişîn, ts.

Taberî, Ebû Ca'fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerir b. Yezid. *Câmiü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân=Tefsîrüt-Taberî*. Thk. Beşşâr Avvâd Marûf-İsâm Fâris el-Harastânî. 7 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994.

Tabersî, Ebû Ali Emînüddîn Fazl b. Hasan b. Fazl. *Mecmaü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Murtezâ, 1427/2006.

Teftazânî, Sa'deddîn Mesûd b. Ömer b. Abdullah. *Şerhü't-Telvîh ale't-Tavzîh*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen b. Alî. *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. Thk ve tsh. Ahmed Habib Kasir el-Amili. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Yavuz, Salih Sabri. "Süyûtî (Kelâm)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 202-204. Ankara: TDV Yayınları, 2010.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Müteşâbih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 204-207. Ankara: TDV Yayınları, 2006.

Yavuz, Yusuf Şevki; Avcı, Casim. "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20: 543-549. Ankara: TDV Yayınları, 1999.

Yazıcı, İshak. "Semerkandî Ebu'l-Leys". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 473-475. Ankara: TDV Yayınları, 2009.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *Esâsü'l-belâga*. Thk. Muhammed Basil Uyûnü's-sûd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. Ta'lîk: Halîl Me'mun Şeyha. 3. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1430/2009.

Zerkeşî, Bedreddîn b. Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. 4 Cilt. 3. Baskı. Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1404/1984.

Zerzûr, Adnan Muhammed. *el-Hâkimü'l-Cüşemî ve menhecuhu fî tefsiri'l-Kur'ân*. Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle, 1391/1971.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Kahire: Matbaatu İsa Bâbî el-Halebî, ts.